

Abdurrahman Sâmî Efendi'nin *Hediyetü'l-âşıkîn* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme

An Analysis of Abdurrahman Sâmî Efendi's Work Entitled Hediyetü'l-Âşıkîn

Doktora Öğrencisi
İbrahim Yıldırım

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Edebiyatı, Ankara, Türkiye / PhD Candidate/ Student, Ankara University, Institute of Social Sciences, Turkish-Islamic Literature, Ankara, Türkiye

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-9594-9395>

Email: iyildirim3652@gmail.com

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ocak / 15 January 2026

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Haziran / 24 June 2026

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / 30 June 2026

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran / June

DOI: 10.46231/sufiyye.1863945

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İbrahim Yıldırım).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği/Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

İbrahim Yıldırım, "Abdurrahman Sâmî Efendi'nin *Hediyetü'l-âşıkîn* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Sufiyye* 20 (Haziran/June 2026), 305-346.

Öz

Abdurrahman Sâmî (1879-1934), Osmanlı'nın son döneminde yaşamış, on iki tarikattan icâzetli ve Kasımpaşa Yahyâ Kethüda Dergâhı'nın son postnişini olan bir Uşşâkî şeyhidir. Müellifin dini-tasavvufî eserlerinden biri olan *Hedîyyetü'l-âşıkîn*, 1330/1914'te İstanbul'da basılmış, 36 sayfalık matbu bir irşad risâlesidir. Eserde iman, İslâm, ibâdet, ahlâk ve muâmelât gibi temel konuların yanı sıra seyr ü sülûk, mürşidin vasıfları ve hakikat âşıklarının ibâdet hayatı, âyet ve hadisler ışığında nasihat üslubuyla ele alınmıştır. Didaktik mahiyetteki eserin dili devrine göre sadedir. Bu araştırmada eser, ulaşılabilen tek matbu nüshası esas alınarak metin tahlili yöntemiyle incelenmiştir. Âyet ve hadisler tespit edilerek mealleriyle dipnotta gösterilmiş, iktibaslar transkripsiyonlu olarak verilmiş ve tasavvufî kavramlar Kuşeyrî, Hucvîrî ve Gazzâlî gibi klasik kaynaklarla mukayese edilmiştir. Bu inceleme; eserin klasik ilmihal çerçevesini aşarak ibâdetleri hem fikhî hem bâtinî boyutlarıyla ele aldığını; şeriat-tarikat-hakikat-marifet mertebelerini her bir ibâdetle göstererek ibâdet-ubûdiyyet-ubûdet ve avâm-havâs-ehassî'l-havâs tasnifleriyle *Kûtü'l-kulûb* ve *İhyâ* ile başlayan irşad metni geleneğini Uşşâkî çizgisinde sürdüren muhtasar bir temsilcisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca eserde müellifin *Divân*'ında yer almayan şiirlerin tespiti, onun edebî yönüne dair yeni bir bilgidir. Bu çalışmada müellifin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verildikten sonra daha evvel akademik bir incelemeye konu olmamış *Hedîyyetü'l-âşıkîn*'in muhteva tahlili yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Tasavvuf, Uşşâkîlik, Abdurrahman Sâmî, *Hedîyyetü'l-âşıkîn*.

Abstract

Abdurrahman Sâmî (1879–1934) was a late-Ottoman Uşşâkî shaykh who held authorizations (*icâzet*) from twelve Sufi orders and was the last *postnişin* of the Kasımpaşa Yahyâ Kethüda Dervish Lodge. One of his works, *Hedîyyetü'l-âşıkîn*, is a 36-page guidance treatise (*irşâd*) printed in Istanbul in 1330/1914. In a didactic, admonitory style, it treats faith, Islam, worship, morality, social transactions, and the Sufi path (*seyr ü sülûk*) in the light of Qur'anic verses and hadiths. Using its sole accessible printed copy, the study analyzes the work textually: its verses and hadiths are identified and translated in the footnotes, quotations are given in transcription, and its Sufi concepts are compared with classical sources (Qushayrî, Hujwîrî, Ghazâlî). The analysis shows that the work moves beyond the classical catechism (*ilmihal*) by treating worship in both its juridical (*fiqhî*) and esoteric (*bâtinî*) dimensions, and that -through the classifications of *'ibâda-ubûdiyya-ubûda* and *'awâm-khawâşş-khawâşş al-khawâşş* and the stages of *sharî'a, tariqa, haqiqa*, and *ma'rifa* applied to each act of worship- it concisely continues, along the Uşşâkî line, the guidance-text tradition begun by *Qût al-qulûb* and the *İhyâ*. Poems absent from the author's *Divân* further illuminate his literary side. The study thus offers the first academic content analysis of *Hedîyyetü'l-âşıkîn*.

Keywords: Islamic Turkish Islamic Literature, Sufism, The Uşşâkî Sufi Order, Abdurrahman Sâmî, *Hedîyyetü'l-âşıkîn*.

Giriş

Tasavvuf, hakîkat âşıklerinin Hakk'a vuslat yolunda nefsinin terbiye ederek manevî olgunluğa erişmesini hedefleyen bir yolculuktur. Bu yolculuk, yalnızca nazarî bilgiden ibaret olmayıp tecrübeyle ilerleyen bir süreçtir. Bu nedenle mutasavvıflar, irşad faaliyetlerini desteklemek amacıyla eserler kaleme alarak hakîkat yolcularına rehberlik etmişlerdir.

Tasavvuf tarihinde irşad amacıyla kaleme alınan eserler, hicrî II. asırdan itibaren geniş bir literatür oluşturmuştur. İlk dönemde Şâkik-i Belhî (ö. 194/810) ve Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) gibi müelliflerin kulluk âdâbı ve nefis terbiyesini merkeze alan metinleri, zamanla tarikat hayatının kurumsallaşmasıyla birlikte daha kapsamlı eserlere zemin hazırlamıştır.¹ Bu geleneğin en önemli temsilcilerinden Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtü'l-kulûb*'da ibadetlerin fikhî boyutu yanında mânevî şartlarını ve ahlâkî boyutlarını da ele almış; tasavvufu şeriatla bütünleştiren bir yaklaşım ortaya koymuştur.² Gazzâlî (ö. 505/1111) ise *İhyâu ulûmu'd-dîn*'de bunu sistemleştirerek ibadetlerin zâhirî usul ve erkânı hakkında bilgi verdikten sonra fıkıh kitaplarından farklı olarak bunların ihlâs, huşû gibi mânevî şartlarıyla ahlâkî boyutları üzerinde de durmuştur.³ Bu eserlerin hem tüm Müslümanlara hem de tarikat ehline hitap eden, ibadet-ahlâk-tasavvuf bütünlüğünü gözetten bir metin geleneğinin temellerini oluşturduğunu söylemek mümkündür.⁴ Aynı geleneğin terhîb (sakındırma) boyutunda ise Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Kurretü'l-uyûn ve müfferihu'l-kalbi'l-mahzûn*'u, büyük günah işleyenlerin âhirette karşılaşacakları azabı âyet ve hadisler ışığında işleyen önemli bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.⁵ Abdurrahman Sâmî Efendi'nin yer yer atıfta bulunduğu bu eserler tasavvufi irşad metinlerinin ilk örnekleri sayılabilir.

Tarikatların teşekkülüyle birlikte bu genel çerçevenin yanı sıra her tarikatın kendi âdâb ve erkânını konu edinen özel metinler de üretilmeye

1 Safi Arpaguş - Kübra Betül Baydar, "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2019), 290-292.

2 Bilal Saklan, "Kûtü'l-Kulûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/501.

3 Gazali, *İhyâu ulûmu'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975).

4 Arpaguş - Baydar, "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri".

5 Ebü'l-Leys Semerkandî, *Kurretü'l-uyûn ve müfferihu'l-kalbi'l-mahzûn* (Mısır: Matbaatü'l-Âmire, 1304).

başlanmıştır.⁶ Halvetiyye tarikatının Ahmedîyye koluna bağlı Uşşâkiyye bu bağlamda değerlendirilebilecek tarikatlardandır. Hasan Hüsameddin Uşşâkî (ö. 1001/1593) tarafından kurulan Uşşâkiyye, İstanbul başta olmak üzere Ege bölgesinde yaygınlık kazanmış ve tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar faaliyetine devam etmiştir.⁷ Uşşâkiyye'nin âdâb metin geleneğinde en bilinen eser, tarikatın üçüncü pîri kabul edilen Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin (ö. 1197/1783) *Risâle-i Usûl ü Evrâd-ı Uşşâkiyye* adlı risâlesidir. Bu risâle, Abdurrahman Sâmî Efendi tarafından ilâvelerle tercüme edilerek *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* adıyla neşredilmiştir.⁸ *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, Uşşâkî sâliklerinin farz ve nafilâ namazlardaki usul ve erkânı, tekke âdâbı, mürşide teslimiyet, halvet, semâ ve vahdet-i vücûd gibi konuları ele almaktadır.⁹ *Hedîyyetü'l-âşîkîn* ise bu pratik çerçevenin gerisindeki itikâdî, amelî ve ahlâkî altyapıyı muhtasar bir irşad risâlesi olarak sunmaktadır. Burada Ahmed Câhid-i Uşşâkî'nin (ö. 1659) benzer içerikteki *Kitâbü'n-Nasîha* isimli risâlesini de zikretmekte yarar bulunmaktadır.¹⁰

Böyle bir amaçla kaleme alınan *Hedîyyetü'l-âşîkîn*, müellifi Abdurrahman Sâmî tarafından hakikat âşıklarına bir hediye olarak takdim edilse de tüm Müslümanlara, din kardeşlerine, ayrıca müellifin ifadesiyle “ehl-i yakîn olan mürîdân-ı tarîkate yadigâr kılınması” yönüyle geniş bir muhatap kitlesine sahiptir.

1914 yılında İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaasında basılan *Hedîyyetü'l-âşîkîn*, 36 sayfadan oluşmaktadır. Mukaddimede eserin müellifi, “Tarîkat-i Aliyye-i Nakşîyye-i Bahâiyye ve Halvetiyye, Uşşâkîden müstahlef Şeyh Abdurrahmân Sâmî-i Manisalı” olarak takdim edilmektedir. Eser, her biri yedi fasıldan oluşan dört bâb üzerine kurulmuştur. Baskıda dizgi ve tertip hataları mevcuttur. *Hedîyyetü'l-âşîkîn*'de çok sayıda âyet ve hadis iktibasları yer almaktadır. Eserde biri müellife ait bir şiir ile beyitlere de yer verilmiştir.

6 Arpaguş - Baydar, “Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri”.

7 Mahmud Erol Kılıç, “Uşşâkiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/232-233.

8 Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul: Hikemiyat, 2020), 203-204.

9 Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı)*, haz. Mahmut Erol Kılıç, çev. Abdurrahman Sami Efendi (İstanbul: Asitâne-i Uşşâkî Neşriyatı, 1998).

10 Ahmed Câhidî Uşşâkî, *Nasihatname (Kitâbü'n-nasîha)*, haz. Hamit Er (İstanbul: H Yayınları, 2017).

Eser, muhteva bakımından klasik ilmihal kitaplarının çerçevesini aşarak tasavvufî bir derinlik kazanmaktadır. İbadetlerin hem fikhî hem de bâtinî boyutlarının birlikte işlenmesi; namaz bahsinde ibâdet-ubûdiyyet-ubûdet üçlüsünün tahlili, oruç bahsinde Gazzâlî'nin *İhyâ*'sındaki avâm/havâs/ehassü'l-havâs tasnifinin aynen aktarılması, hac bahsinde dört kapı mertebelerinin her ibâdetteki tezâhürlerinin gösterilmesi; eserin *Kâtû'l-kulûb* ve *İhyâ* ile başlayan metin geleneğinin Uşşâkî irşad çerçevesinde kaleme alınmış muhtasar bir temsilcisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Abdurrahman Sâmî Efendi'nin tasavvuf, tefsir, hadis, kelâm, edebiyat ve kimya gibi muhtelif ilim dallarında seksen bir eser telif ettiği tespit edilmiştir.¹¹ Bu eserlerden *Tefsîr-i Fâtîha-i Şerîfe Risâlesi*,¹² *Kenzü'l-Âşıkîn*,¹³ *Dîvân*, *Mevlûd-i Müctebâ*, *Mir'ât-ı Eyyâm ve Nâme-i Muharrem*,¹⁴ *Kenzü'l-ârifîn*,¹⁵ *Mi'yâru'l-evliyâ*,¹⁶ *Nâme-i Muharrem*¹⁷ ve *Esmâ-i Hüsnâ Kasidesi*¹⁸ üzerine akademik yayınlar yapılmıştır. Müellifin tasavvufî görüşleri ise Taner tarafından etraflıca incelenmiştir.¹⁹ Eserin metni internet ortamında Latin harflerine aktarılmışsa da bugüne kadar müstakil bir akademik incelemeye konu olmamıştır. Araştırmamız bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışmamız metin tahlili esasına dayanmaktadır. 1914 tarihli matbu nüshası esas alınarak *Hediyetü'l-âşıkîn* muhteva bakımından incelenmiş, eserde yer alan âyet ve hadisler tespit edilerek mealleriyle birlikte

11 Naciye Kaya, *Abdurrahmân Sâmî'nin Dört Eseri: Dîvân, Mevlîd, Mir'ât-ı Eyyâm, Nâme-i Muharrem (İnceleme-Metin)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 50.

12 Süleyman Derin, *Abdurrahman Sami'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir-i Fâtîha-i Şerîfe Risalesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

13 Mehmet Halil Erzen, *Abdurrahman Sâmî'nin Kenzü'l-Âşıkîn'i* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005).

14 Kaya, *Abdurrahmân Sâmî'nin Dört Eseri: Dîvân, Mevlîd, Mir'ât-ı Eyyâm, Nâme-i Muharrem (İnceleme-Metin)*.

15 Aşınur Özcan, *Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifîn Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

16 Enes Durmaz, *Abdurrahmân Sâmî'nin Mi'yâru'l-Evliyâ'sı (İnceleme-Metin)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

17 Mehmet Halit Ayar, "Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Nâme-i Muharrem'i", *Artuklu Akademi* 3/2 (2016), 41-77.

18 Halil Batur, "Abdurrahman Sâmî Saruhânî'nin Esmâ-i Hüsnâ Kasidesi", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 8/3 (2022), 1852-1869.

19 Yüstra Taner, *19. Yüzyılda Bir Uşşâkî Şeyhi: Abdurrahman Sâmî Saruhânî* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

dipnotta gösterilmiş, metinden yapılan iktibaslar transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Eserdeki tasavvufî kavramlar ve tasnifler, Kuşeyrî, Hucvîrî ve Gazzâlî gibi klasik kaynaklarla mukayese edilmiştir.

Araştırmamızın ilk bölümünde müellifin hayatı, ikinci bölümünde ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra üçüncü bölümde eserin muhteva bakımından incelemesine yer verilecektir.

1. Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Hayatı

Abdurrahman Sâmî Saruhânî, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında yaşamış bir mutasavvıftır. Sâmî Efendi, 12 Rebiülevvel 1296'da (6 Mart 1879) Manisa'da doğmuştur.²⁰

Müellifin tam ismi “Şeyh Abdurrahman Sâmî İslâmbolî İbn Muhammed Âsım Mevla'l-Hameyn İbni's-Şeyh Ahmed Feyzi İbn Hüseyin bin el-Hâc el-Hâfız” şeklindedir.²¹ *Sefîne-i Evliyâ*'da verilen bilgiye göre “Sâmî” ismi müellif doğduğunda babasını tebrik için ziyarette gelen Çöplü Dede isimli bir zat tarafından konulmuştur. Şiirlerinde kullandığı “Niyâzî” mahlası ise Sâmî Efendi'nin gördüğü bir rüya üzerine şeyhi Şücâeddîn Efendi tarafından kendisine icâzet ismi olarak verilmiştir.²²

Sefîne-i Evliyâ'da soyunun baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından ise Seyyide Zeynep Hazretleri'ne dayandığı bilgisi yer almaktadır.²³ Babası Mekke ve Medine'de valilik vazifelerinde bulunmuş ve San'a'da vefat etmiş olan Manisalı Kadı Muhammed Âsım Efendi'dir.²⁴

Abdurrahman Sâmî Efendi, ilk eğitimini Saruhan'da aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Fatih'teki Çifte Ayak Bahr-ı Sefîd Medresesi'nde Hüseyin Necmeddin Efendi'den dinî ilimler icâzeti alarak medrese tahsilini tamamlamıştır.²⁵ Medrese tahsilini tamamlamasının ardından İstanbul içinde ve dışında birçok resmî görevde bulunmuş, Fatih Medresesi'nde

20 Abdurrahman Sami, *Evrâdü'l-mukarrabîn* (Dersâ'âdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1332), 5.

21 Abdurrahman Sami, *Evrâdü'l-mukarrabîn*, 5.

22 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 4/499; İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Asır Türk Şâirleri* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 9/1665.

23 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/499.

24 Abdurrahman Sami, *Evrâdü'l-mukarrabîn*, 117; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/499.

25 Abdurrahman Sami, *Evrâdü'l-mukarrabîn*, 118; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/499.

dersiâmlık ve İstanbul camilerinde merkez vaizi olarak uzun yıllar görev yapmıştır.²⁶

Sâmî-i Saruhânî tasavvufî eğitimini ise rüyada görüp huzuruna vardığı Gelibolulu Ahmed Şücâeddîn Efendi'de ikmal eylemiştir. Uşşâkî tarikatında sülûkunu tamamlamasının ardından şeyhinden diğer tarikatlardan da icâzet almak için müsaade istemiştir. Şeyhinin izin vermesi üzerine diğer tarikatlardan da icâzet almıştır.²⁷ İcâzetini aldığı diğer tarikatlar şunlardır: Nakşîyye, Kadiriyye, Şabâniyye, Sadiyye, Rufâiyye, Bedeviyye, Gülşeniyye, Şâzeliyye, Desûkiyye ve Mevleviyye.²⁸

Kadıẓâde Abdurrahman Sâmî Efendi, sülûkunu tamamladıktan sonra adı geçen tarikatlardan icâzet sahibi olmasına rağmen irşad faaliyetini yürütmek üzere Uşşâkî tarikatının Kasımpaşa Yahyâ Kethüda Dergâhı postnişinliğine tayin olunmuştur. Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar vazifesini sürdürerek dergâhın son postnişini olmuştur.²⁹ 31 Temmuz 1934'te âlem-i bekâya irtihâl eyleyen Sâmî-i Niyâzî Hazretlerinin kabri vasiyeti üzerine Edirnekapı Kabristanlığı Mısır Tarlası bölümünde yer almaktadır.³⁰

Uşşâkiyye tarikati günümüze kadar farklı silsilelerle ulaşmaktadır. Bunlardan biri Ahmed Şücâeddîn vasıtasıyla Abdurrahman Sâmî Efendi'ye ulaşan silsiledir. İki kola ayrılan bu silsilenin ilki Abdurrahman Sâmî Efendi, Bekir Sıtkı Visâlî, Mehmet Ruhi Akhan vasıtasıyla oğlu Hacı Eşref Sırrı Akhan'a ulaşan Uşşâkî silsilesidir. İkincisi ise Abdurrahman Sâmî Efendi, Bekir Sıtkı Visâlî, Mehmet Ruhi Akhan, Seyyid Kazım Kızılkant vasıtasıyla Sıddık Naci Eren'e ulaşan Uşşâkî silsilesidir.³¹ Selahattin Aydemir kitabında 8 farklı Uşşâkî silsilesi kaydetmektedir. Farklı silsilelerde yer

26 Selahattin Aydemir, *Uşşakiler - Abdurrahman Sâmî Niyazî ve Ahmet Şücaeddin* (Ankara: Kültür Ajans, 2025), 66.

27 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/499; Aslınur Özcan, "Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifin Adlı Eseri ve İlgili Eserde Yer Alan Hadislerin Tahlili", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/2 (30 Aralık 2015), 97.

28 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/499-500; Özcan, "Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifin Adlı Eseri ve İlgili Eserde Yer Alan Hadislerin Tahlili", 97; Mehmet Halit Ayar, "Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Nâme-i Muharrem'i", *Artuklu Akademisi* 3/2 (2016), 50.

29 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/499; Özcan, "Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifin Adlı Eseri ve İlgili Eserde Yer Alan Hadislerin Tahlili", 97.

30 Özcan, "Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifin Adlı Eseri ve İlgili Eserde Yer Alan Hadislerin Tahlili", 98.

31 Mehmet Şamil Baş, *Aydınlı Bir Uşşâkî Şeyhi: Ömer Hulûsî ve Divân'ı* (İstanbul: Okur Akademisi, 2014), 59-60.

almakla beraber Abdurrahman Sâmî Efendi'den sonraki silsilede şu isimlere yer verilmiştir: Hüseyin Mazlum Efendi, Mustafa Nuri Somavî, Muzaffer Ozak, Muhammed Zühdi Nazillî, Halil Edirnevî, Bekir Sıtkı Visâlî, Mehmet Kamber Sâmî Efendi, Yükselen Yüksel Altıntoprak ve Saatçi Mustafa Nuri.³²

2. İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Abdurrahman Sâmî Efendi, tasavvuf, tefsir, hadis, kelâm, edebiyat ve kimya gibi muhtelif ilim dallarında sekseni aşkın eser telif etmiş velûd bir müelliftir.³³ Sâmî Efendi, farklı sahalarda eser telif etmiş olmasından anlaşılacağı üzere hem zâhirî hem bâtinî ilimleri bünyesinde toplayan, “zü'l-cenâheyn” tabir olunan bir âlim ve mutasavvıftır.³⁴

Abdurrahman Sâmî'nin eserleri ilmî ve edebî olmak üzere iki temel grupta ele alınabilir. Medrese kökenli bir âlim olarak Sâmî Efendi'nin çok sayıda ilmî eseri bulunmaktadır. Bu eserler tefsir, hadis ve kelim gibi klasik İslamî ilimlere dağılsa da içlerinde tefsir ve Kur'an çalışmaları öne çıkmaktadır. Sâmî'nin tefsir eserlerinde âlim ve mutasavvıf yönü birlikte görülmekte, ele aldığı âyetlerin tasavvufî anlamı üzerinde sıklıkla durulmaktadır. Sâmî Efendi'nin edebî vasıftaki eserlerinde dinî ve tasavvufî temaların işlendiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in (sas) doğumu ve Kerbela hadisesi gibi dinî temaların yanı sıra şiirlerinde vahdet-i vücûd neşvesinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür.³⁵ Onun şiirlerinde asıl gayesi tasavvufî öğretileri iletmek olduğundan sanat kaygısı, vezne uyma yahut ağır ve ağdalı bir dil kurma yönünde bir çaba sezilmez. Bu sebeple eserlerinde aruz kusurlarına rastlanmakta, buna karşılık sade ve samimi bir anlatım göze çarpmaktadır.³⁶

Edebî şahsiyetini en iyi yansıtan eseri *Dîvân* olup edebiyatı dinî ve tasavvufî hakikatleri aktarmanın bir vasıtası olarak görmektedir.³⁷ Başta Yûnus Emre olmak üzere Niyâzî-i Mısırî, İbrahim Tennûrî gibi mutasavvıf

32 Aydemir, *Uşşakiler - Abdurrahman Sâmî Niyazî ve Ahmet Şücaeddin*, 46-64.

33 Kaya, *Abdurrahman Sâmî'nin Dört Eseri: Dîvân, Mevlîd, Mir'ât-ı Eyyâm, Nâme-i Muharrem (İnceleme-Metin)*, 50.

34 Ayar, “Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Nâme-i Muharrem'i”, 51.

35 *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, “Abdurrahman Sami Efendi” (Erişim 18 Haziran 2026).

36 Naciye Kaya, *Uşşâkî'de Bul Aşk* (İstanbul: H Yayınları, 2016), 37.

37 Batur, “Abdurrahman Sâmî Saruhanî'nin Esmâ-i Hüsnâ Kasidesi”, 1857.

şairlerin tesiri eserlerinde açıkça görülmekte; Râsih ve Hasan Sezâyî gibi şairlere yaptığı tahmis ve tanzirler divan edebiyatı geleneğine de vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır.³⁸ Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazabilecek derecede iyi bilen müellifin eserlerinde Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yoğun kullanımı dikkat çekmektedir.

Abdurrahman Sâmî Efendi'nin dinî, ilmî ve edebî içerikte, manzum ve mensur, el yazması ve matbu, Arapça ve Türkçe olarak telif ettiği birçok eseri vardır.³⁹ Yaşadığı dönemin şartları sebebiyle eserlerinin önemli bir kısmı çoğaltılamamış ya da kişisel kütüphanelerde kalmıştır.⁴⁰ Manzum eserleri arasında *Divân*, hadislerin manzum şerhi olan *Kenzü'l-âşıkîn*, şeriat-tarikat-hakikat-marifet konularını mesnevi formunda işleyen *Kenzü'l-ârifîn*, Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan *Mevlûd-i Müctebâ*, günlerin husûsiyetlerini ele alan *Mir'ât-ı Eyyâm* ve Kerbelâ hadisesine dair *Nâme-i Muharrem* sayılabilir. Mensur eserleri arasında haftanın günlerine göre virdleri ihtiva eden *Evrâdü'l-mukarrebîn*, şeriat-tarikat-hakikat-marifet kavramlarını ansiklopedik bir derinlikte işleyen *Mi'yâru'l-evliyâ*, İslâm'ın beş rüknünü kapsamlı biçimde ele alan *Binâ-yı İslâm*, esmâ-i hüsnâ şerhi olan *Vesiletü'l-kübrâ*, çeşitli sûre ve duaların havâssına dair *Müntehabât-ı Sâmîyye* ve çalışmamızın konusu olan *Hediyyetü'l-âşıkîn* yer almaktadır. Müellif ayrıca Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'nin Uşşâkî âdâb ve erkânına dair risâlesini ilâvelerle tercüme ederek *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye* adıyla neşretmiştir.⁴¹

3. Hediyyetü'l-âşıkîn'in Muhtevası

Dört bâb ve yirmi sekiz fasıldan oluşan eser bir mukaddime ile başlamaktadır. Besmele, hamdele ve salveleden sonra eserin te'lif sebebi ve bölümleri hakkında bilgiler verilmektedir. Müellif bu eseri ismiyle

38 Kaya, *Abdurrahmân Sâmî'nin Dört Eseri: Divân, Mevlîd, Mir'ât-ı Eyyâm, Nâme-i Muharrem (İnceleme-Metin)*, 21-29.

39 Batur, "Abdurrahman Sâmî Saruhanî'nin Esmâ-i Hüsnâ Kasidesi", 1858.

40 Özcan, "Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifîn Adlı Eseri ve İlgili Eserde Yer Alan Hadislerin Tahlili", 4.

41 Kaya, *Abdurrahmân Sâmî'nin Dört Eseri: Divân, Mevlîd, Mir'ât-ı Eyyâm, Nâme-i Muharrem (İnceleme-Metin)*; Ayar, "Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Nâme-i Muharrem'i". Müellifin eserleri bunlarla sınırlı değildir. Kaya'nın tespitlerine göre müellifin; ulaşılabilen 20 elyazması ve 14 matbu olmak üzere birçoğuna günümüzde ulaşamadığı halde başka eserlerde isimleri geçenlerle beraber 81 adet eseri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kaya, *Uşşâkî'de Bul Aşkı*, 57-86.

müsemma olarak hidâyet âşıklarına bir hediye olarak kaleme aldığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra okuyan âşıklara ve bunlarla amel eden sâdıklara iki cihânda murâdlarına ermeleri ve irşâd olunmaları için duâ ve ilticâda bulunmaktadır.

Birinci bâbda genel itibariyle îman, şerîat, İslâm, ibâdet ve Ehl-i Sünnet'in itikâdından bahsedilmektedir. İkinci bâbda İslâm'ın temel esasları olan kelime-i şehâdet, namaz, zekât, oruç ve haccın ardından îmanın şubeleri ile büyük ve küçük günahlar ele alınmıştır. Üçüncü bâbda bütününüyle ahlâk konu edilmiştir. Bu bölümde ahlâkın kaynağı, güzel ve kötü ahlâk kavramları ile eşlerin birbiri üzerindeki hakları ele alınmıştır. Dördüncü bâbda şerîat, tarîkat, marifet kavramları tafsilatı olarak ele alındıktan sonra umûmî ve husûsî telkin, Allah'ı zikretmenin fazileti, seyr-i sülûk, mürşid-i kâmilin alâmetleri ile müridin vazifeleri, âhiret hediye-leri ile haftanın her günü ve gecesinde kılınacak namazlar ele alınmıştır.

Hediyyetü'l-âşıkîn, Uşşâkî irşad metinlerinin son dönem örneklerinden biri olarak îman ve İslâm esaslarından başlayıp şerîat-tarîkat-hakîkat-marifet mertebelerine uzanan bir seyir takip etmektedir. Bu yapı, sâlikin zâhirden bâtına, şerîattan hakîkate doğru ilerleyen manevî yolculuğunu yansıtmaktadır.

Tasavvuf, kaynağını Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'ten alan, özü itibariyle nefis tezkiyesi ve ahlâk tasfiyesini esas alan bâtınî bir ilimdir.⁴² Nitekim Sühreverdi, nefis tezkiyesi ve kalb tasfiyesini bizzat Hz. Peygamber'in öğretilerinin bir devamı saymış; tefsir, hadis ve fıkıh gibi şer'î ilimleri tasavvufa aykırı değil, bu yolun öncülleri olarak değerlendirmiştir.⁴³ Bu yönüyle tasavvufa dair eser veren müellifler, görüşlerini büyük ölçüde âyet ve hadislerle dayandırmışlardır.⁴⁴ Aynı temel vasfı yansıtan *Hediyyetü'l-âşıkîn*'de de âyet ve hadis iktibasları eserin başlıca referanslarını oluşturmaktadır. Bu âyet ve hadislerin künyesine dair bilgilere eserde yer verilmemiştir. Metinde âyet ve hadislerin meallerine yer verilmediğinden ilgili âyetler dipnotta mealleriyle beraber gösterilmiş olup hadis rivayetlerinden tespit edilebilenler, kaynaklarıyla beraber belirtilmiştir.

42 Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Ataç Yayınları, 2013), 34-35.

43 Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi* (İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2003), 165.

44 Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 34-35.

3.1. Birinci Bâb: İman, İslâm ve Ehl-i Sünnet İtikâdı

Hedîyyetü'l-âşîkîn'in birinci bâbı, dinin mahiyeti, şerîatın işlevi, ibadet anlayışı ve Ehl-i sünnet itikadını ele almaktadır. Müellif, dini kul ile Mevlâ arasındaki edep ve ubûdiyet bağı olarak tanımlarken şerîatı peygamberî temsiller üzerinden koruyucu ve hidâyet edici bir rehber olarak sunmaktadır. İbâdet, ubûdiyyet ve ubûdet kavramları arasında yapılan ayırım, ibadetlerin bedensel, kalbî ve ruhî boyutlarıyla bütüncül bir kulluk anlayışına işaret etmektedir. Ehl-i sünnet itikadının sistematik olarak ele alındığı bölümde ise âlemin yaratılışı, Allah'ın sıfatları, peygamberlerin mucizeleri ve âhiret ahvâli gibi kelâmî meseleler ortaya konulmaktadır. Fırka-i nâciye hadisi ekseninde şekillenen bu itikad anlayışı, dalâlet fırkalarından ayrılan Ehl-i sünnet çizgisini belirginleştirmektedir. Bu bölümde yer alan şiirlerin ise şerîatın ve tevhidin manevî boyutunu tasavvufî sembollerle ifade ederek didaktik içeriği estetik bir dille zenginleştirdiğini söylemek mümkündür.

Birinci bâbın ilk faslında müellif Hz. Âdem'den (a.s.) nebilerin sonuncusu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kadar dinin bir olduğunu, Allah katında makbul ve mümtâz olan dinin ancak İslâm olduğunu vurguladıktan sonra dini farklı şekillerde tavsif etmiştir. Müellif; dini kul ile Mevlâ arasındaki kulluk vazifesi, Hakk'a yakınlık vesilesi, kulun Rabbine edebinin ifadesi, rubûbiyyetin bir karşılığı olarak kulun ubûdiyeti şekillerinde tanımlamıştır. Bu tanımlar, dinin yalnızca bir kurallar manzumesi olmayıp kul ile Allah arasındaki bağ olduğunu vurgulamaktadır. Müellifin din anlayışı, tasavvufî gelenekteki "edep" kavramıyla örtüşmekte olup dini, rubûbiyyet-ubûdiyyet ilişkisi çerçevesinde tanımlamaktadır.

İkinci fasılda şerîat, İslâm dininin amel, itikât ve ahlâk bakımından ifâsı şeklinde tanımlanmaktadır. Müellif, hadis olarak zikrettiği bir rivayette şeriatı Hz. Nûh'un (a.s.) gemisi, Hz. Hûd'un (a.s.) dairesi, Hz. Süleyman'ın (a.s.) mührü ve Hz. Mûsâ'nın (a.s.) âsâsı şeklindeki dört benzetme ile temsil olunduğunu aktarmaktadır.

Bu dört temsil, şerîatın koruyuculuk, himaye, hâkimiyet ve mucizevî güç gibi işlevlerine işaret etmektedir. Nûh'un gemisi şerîata tutunarak helâkten kurtuluşu, Hûd'un dairesi ilâhî sınırlar içinde kalarak azaptan emin olmayı, Süleyman'ın mührü şerîatın varlığıyla nefis ve şeytana galip gelmeyi, Mûsâ'nın asâsı ise şerîat rehberliğinde murada erişmeyi temsil etmektedir.

Bu fasılda şerîatı tavsif eden, müellife ait bir şiire yer verilmiştir:
me fâ ‘î lün me fâ ‘î lün fe ‘û lün

Hidāyet burcudur nūr-ı şerī‘at
Sa ‘ādet silkidir dürr-i şerī‘at

Şerī‘atla olan Allāh ‘ına kûl
Kulu maḳbûl ider sırr-ı şerī‘at

Şerī‘at cāna bir āb-ı hayâtıdır
İder ihyâ dili Hızr-ı şerī‘at

Şerī‘atdır iden insānı insān
Şerī‘at nūr-ı peygamber şerī‘at

Açar hep māsivānıñ zulmetini
Vişāle irdirir bedr-i şerī‘at

Şerī‘atdır niẓām-ı her dü-‘ālem
Hayāt-ı dü-cihān baḥr-ı şerī‘at

Şerī‘atsız kişiniñ ḥālî ḥüsrān
Kemāle irdirir mihr-i şerī‘at

Şerī‘atle ‘amel it Şeyḥ Sāmī
Selāmet semtine minber şerī‘at⁴⁵

Şiirde kullanılan tasavvufî semboller, şerîatın manevî boyutunu vurgulamaktadır. “Âb-ı hayât” ve “Hızr-ı şerîat”, şerîatın gönlü ihyâ eden kudretini Hızır kıssasının remzî diliyle ifade etmektedir.⁴⁶ Bedr-i şerîat (dolunay), kemâl mertebesine ulaşmayı ve visâle (Allah’a kavuşma) erişmeyi; baḥr-ı şerîat (deniz), fenâ fi’llâh (Allah’ta yok olma) makamını; minber ve mi’râc ise manevî yükselişi temsil etmektedir. Bu yönüyle şerîatın tarîkat, hakîkat ve marifet mertebelerinin zemini olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü fasılda ibâdet tasavvufî bir bakışla ele alınmıştır. *Hediyyetü’l-âşîkîn*’de ibâdet, Allahü Teâlâ tarafından kulun memur kılındığı ve

45 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü’l-âşîkîn* (Dersâ’âdet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330/1914), 4.

46 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001), “Âb-ı hayât”, 20; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), “Âb-ı hayât”, 6.

mükellef tutulduğu vazifelerin yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Emir ve nehiylere uymanın kulu cennet ve cemâlullâha ulaştıracağı ifade edilmektedir.

Mutasavvıflara göre ibadet, üç gaye için yapılır: İlki cehennem korkusu ve cennete girmek amacıyla; ikincisi Allah emrettiği için, üçüncüsü ise Allah'a aşk ve şevkle, heybet ve celâl ile ibadet etmektir.⁴⁷ *Ebû Ali ed-Dekkâk*'ın (öl. 406/1015), "Kul taati sayesinde cennete, taatindeki edebi sayesinde de Rızâ-i Bârî'ye kavuşur"⁴⁸ sözü sûfîlerin ibadet konusundaki titizliğini gösteren önemli bir örnektir. Tasavvufi düşünceye göre Allah'ın sevdiği ve razı olduğu her davranış ibadet kabul edilir. Fıkıhçıların saydığı ibadetler zahirî ameller olarak kabul edilse de bu ibadetlerin bâtna bakan yönleri de bulunur.⁴⁹ İbadetler, sûfînin manevi yolculuğunda ona rehberlik eden, yol gösteren, onu karanlıklardan kurtaran yıldızlar, yani kandiller gibidir.⁵⁰

Allah kullarını ahsen-i takvim ile diğer canlılardan farklı yaratmıştır. Bundan dolayı fiilleri, amelleri ve davranışlarıyla insanların hayvandan farklılığını ispat için mizan, ibâdet, tâat ve kulluk ile onları mükellef tutmuştur.

Eserde ibâdet; âbidle ma'bud arasında bir yakınlık vesilesi, bir vuslat kapısı ve kul ile Rabbi arasında kutsal bir bağ olarak tanımlanmaktadır. Kişinin ibadetlerle cenneti kazanacağı şu âyet-i kerimeyle haber verilmiştir: "İnne 'llezîne âmenû ve 'amilü ş-şâlihâti kânet lehüm cennâtü'l-firdevsi nüzûlâ"⁵¹

Bu fasılda ibâdet, ubûdiyyet ve ubûdet arasındaki fark şöyle açıklanır: Vücutla gerçekleştirilen hizmet ve taate ibâdet, kalple ifâ olunan ibâdet ubûdiyyet, vücut-kalp-ruhun bütünüyle dâhil olduğu istikâmete ise ubûdet denilmektedir. Bu üçlü ayrım, tasavvufi gelenekteki zâhir-bâtin dengesini yansıtmakta; ibâdetin yalnızca bedensel bir eylem olmayıp

47 Uludağ, "İbadet", 179.

48 Ebu Hafs Sihâbuddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif (Tasavvufun Esasları)*, thk. H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1989), 344.

49 İdris Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

50 Muhammet Mustafa Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 233.

51 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak Firdevs cennetleri vardır." *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Kehf 18/107.

kalbî ve rûhî boyutları da kapsayan bütüncül bir kulluk anlayışı olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserdeki üçlü tasnif klasik kaynaklarla örtüşmektedir. *Kuşeyrî*’ye (öl. 465/1072) göre, ubûdiyyet, ibadetten daha mükemmeldir. Ona göre, yapılması gereken ilk şey ibadet, ardından ubûdiyyet daha sonra da ubûdet’tir. İbadet, mü’minlerin avamı, ubûdiyyet havâssı, ubûdet ise havâssın da havâssı içindir.⁵² Ubûdiyyet ise makamların nihayetidir.⁵³

Dördüncü fasılda “İslâm alenidir, îman ise kalptedir.”⁵⁴ hadisinden hareketle İslâm zâhir azânın dinin hükümlerine uyması, îman ise gaybî hususların kalple tasdiki olarak tanımlanmıştır. Ardından îmanın ve İslâm’ın şartları Cebrâil aleyhisselâmın Dıhye suretinde zuhûr ettiği hadis-i şerif çerçevesinde izah edilmektedir.⁵⁵ Özetle; îman kalbin tasdiki, İslâm vücudun amelidir. Nurdan bir ağaca benzetilen imanın göğü kalptedir, dalları ise vücuda dağılmıştır. Kalpteki imandır, vücuttaki sâlih ameldir. İmanın ahiretteki meyvesi ise cennetteki âlî derecelerdir. Eserde îmanın mukabili olarak zikredilen küfür ise kalpte bir zulmet, dalları vücuda yayılan türlü türlü isyanın meyvesi, ahiretteki karşılığı ise elim bir azap ve azîm bir ikâb olarak tarif edilmektedir.

Beşinci fasılda fırka-i nâciye hadisine yer verilmiştir:⁵⁶

“Yahûdiler yetmiş bir fırkaya, Naşârâlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılır; bir fırkası ehl-i cennet, yetmiş iki fırkası ehl-i cehennemdir. Ehl-i cennet olan benim i’tikâdım üzere olan, benim ‘amelim üzere ‘amel iden ve benim evşâfım ve ahvâlîmle muttaşif olandır.”⁵⁷

52 Ebu’l-Kâsım Abdülkerim Kuşeyrî, *Er-Risâletü’l-Kuşeyriyye (Kuşeyrî Risalesi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 280.

53 Ali b. Osman el-Cüllâbî Hucvîrî, *Keşfü’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 171.

54 “İslâm alenidir (açıktır), iman ise kalptedir.” Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1416/1995), 3/104 (No: 12404).

55 “İman, Allah’a, meleklere, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah’tan olduğuna inanmandır.” Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Müslim, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâit-Turâssî’l-‘Arabî, 1374/1955), “İman”, 5; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1998), “İman”, 4; Ebu Davud, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Muhammed Abdulaziz el-Halidi (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2001), “Sünnet”, 16.

56 Tirmizî, “İman”, 18 (No: 2641); Ebû Abdullah Muhammed Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 1/128-129.

57 Abdurrahman Samî, *Hedîyyetü’l-âşîkin*, 7.

Altıncı fasılda fırka-i nâciye olarak zikredilen ehl-i sünnetin itikâdî kısaca ele alınmıştır. Bu başlık altında izah edilen itikâdî hususlar özetle şöyledir:

- “Âlem kadîm midir yoksa hâdis midir?” konusunda Ehl-i Sünnet’in itikâdî şudur: Âlem hâdistir yani sonradan Allahü Teâlâ’nın “*kün (ol)*” emriyle yaratılmıştır.
- Hâlık ancak Allahü Azîmüşşân’dır.
- Eşya ve mevcudât tabiattan değildir.
- Allahü Azîmüşşân’ın isimleri, fiilleri ve sıfatları vardır.
- Allahü Teâlâ’nın fiilleri esmâ iktizâsıyla zuhûr eder.
- Allahü Teâlâ’nın sıfatı üç kısımdır: Sıfat-ı zâtîyye, sübûtiyye ve fi’liyye.
- Kelâmullâh mahlûk değildir.
- Allahü Azîmüşşân ezelden ebede kadar ibtidâsız, intihâsız bâkîdir.
- Allahü Teâlâ halkı küfürden îmana, dalâletten hidâyete ve şirkten tev-hîde davet için peygamberler göndermiştir. Allah her peygamberine nübüvvetlerini tasdik eden bir mûcize vermiştir. Her mûcize, kavminin aciz olduğu bir hikmeti göstermektedir.
- Amel îmandan bir cüz değildir. Ameli terk eden kimse îmandan çıkmayacağı gibi kebâiri işleyen da kâfir olmaz ancak fâsık olur.
- Kıyâmetin on büyük, üç yüz kadar küçük alâmeti vardır.
- Mukallidin îmanı sahîhtir. İman şekki (şüphe) kabullenmez.
- Veli; Allah’ı bilen, emrini tutan, şehvâtten sakınan, lezzete düşkün olmayan kimsedir. Veliler, nebi makâmına vâsıl olamazlar.
- Her imama uyup namaz kılınır. Hazarda ve seferde mesh etmek caizdir.
- Sarhoşluk (sekr) veren her şey harâmdır.
- Şartlarına göre edilen duâ makbuldür.
- Mekke ve Medine gibi bazı mübarek mekânların fazileti âyet ile sâbittir.
- Nazar haktır, sihir insana vâki olur.
- Madûm olana şey’ denilmez.
- Kur’ânın zâhirini inkâr küfürdür.
- Rahmetten ümit kesmek küfürdür.
- Kabirde günahkâra azap, âbide sevab haktır. Münker ve nekirin suali haktır.
- Duâ, sadaka ve Kur’ân okumanın ölülere faydası sâbittir.
- Cennete gidenlerin Allahü azîmüşşânı görmeleri mümkün ve muhakkaktır.

Bu fasılda Ehl-i Sünnet itikadına göre Cenâb-ı Hakk'ı tavsif eden bir şiire yer verilmiştir:

me fâ 'î lün me fâ 'î lün me fâ 'î lün me fâ 'î lün

*Berîdir cümle nokşândan ezelden Lâ-yezâl Allâh
Kemâlâtı serâpâ cümle câmi' bî-mişâl Allâh*

*Anîñ envâr-ı zâtına irişmez 'aql-ı maḥlûkât
Ki 'aqlıñ müdrikâtından berîdir zü'l-celâl Allâh*

*Vücûdu cûdîdir mevcûdu dâ'im eyleyen mevcûd
Celâlerinden gehî nûr-ı cemâlerinden te'âla'llâh*

*Hudûşdan zâtı akdesdir 'aczden cümle evşâfî
'Abeşden eyle tenzîh fi'leti ḥüsnâ kemâl Allâh⁵⁸*

Şiirde Allah'ın her türlü noksanlıktan münezzeh, ezeli-ebedî ve eşsiz olduğu, onun zâtının akılla kavranamayacağı vurgulanmaktadır. Allah'ın hem celâl hem cemâl sıfatlarını birlikte taşıdığı belirtilmekte, onun varlığının cömertlik ve feyz kaynağı olduğu, tüm mevcudâtı varlıkta tutan asıl vücudun O (cc) olduğuna işaret edilmektedir.

Yedinci fasılda ehl-i cehennem olan dalâlet zümresine dâhil olanlar zikredilmiştir. Fırak-ı dâlle, Ehl-i Sünnet'ten ayrılmış olup altı fırkadır. On ikişer zümreye ayrılıp toplamda yetmiş iki zümre-i nâriyedir. Bu altı fırka şunlardır: Cebriyye, Kaderiyye, Kerâmiyye, Râfiziyye, Nâşibiyye ve Mu'attıla. Bu altı şubenin yedi yüz fırkaya ulaştığı ve tafsilatının müellifin *Kenzü'l-Ârifîn* isimli kitabında ele alındığı ifade edilmiştir.

3.2. İkinci Bâb: Binâ-yı İslâm

Hedîyyetü'l-âşîkîn'in ikinci bâbında İslâm'ın beş temel rüknünün yanı sıra îmanın şubeleri ile büyük ve küçük günahlar ele alınmıştır. Namaz, zekât, oruç ve hac gibi ibadetler yalnızca zâhirî birer görev olarak değil, batınî ve tasavvufî boyutlarıyla ele alınarak her birinin nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye yolunda birer araç olduğu vurgulanmaktadır. Kelime-i tev-hîdin cennetin anahtarı olması, namazın manevî miracı temsil etmesi, zekâtın cimrilik ve tamahtan arınmayı sağlaması, orucun nefsi terbiye etmesi ve haccın mekân-mana birlikteliğinde gerçekleşen bir kulluk seyri olması gibi hususlar, eserin ibadetlere kazandırdığı derinlikli bakış açısını

⁵⁸ Abdurrahman Sami, *Hedîyyetü'l-âşîkîn*, 8.

yansıtmaktadır. Müellif, bu ibadetlerin edâsını avâm, havâs ve ehass-ı havâs şeklinde üç mertebeye ayırarak tasavvufî gelenekteki ibadet anlayışını sürdürmektedir. Bu bölüm ibadetlerin şekilsel icrasının ötesinde kalbin huzuru, nefsin ıslahı ve ruhun yükselişi ekseninde bir tasavvufî ibadet felsefesi ortaya koymaktadır.

Hedîyyetü'l-âşîkîn'de tasavvuf ehlinin ortak yaklaşımı hâline gelen anlayışla ibadetin en yüksek mertebesinin hiçbir karşılık beklemeden yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak ve emrine uymak amacıyla kulluk edilmesi olduğu ve tüm ibadetlerin kalbe bakan bir yönü bulunduğu vurgulanmaktadır.

İkinci bâbın ilk faslında “Lâ ilâhe illa'llâh” olarak ifade buyurulan kelime-i şehâdet, dil ile ikrârın ardından Allah'ın birliğini kalple tasdik etmek şeklinde tanımlanmıştır. Dilsiz olanlardan dil ile ikrârın sâkıt olacağı, onlar için kalple tasdikî kâfi olacağı belirtilmiştir. Bu bâbda kelime-i tevhîdin faziletine dair çok sayıda hadis-i şerif zikredilmiştir:

Hadis-i şerîfde kelime-i tevhîd-i şerîfîn faziletleri tafşil olunmuştur. Ezcümle “*Lâ ilâhe illa'llâh hısnî ve men deḥale hısnî emine min ‘azâbî*”⁵⁹ ya'ni lâ ilâhe illa'llâh cennetin anahtarıdır. Bir hadîsde “*Leyse li hîl-lün lâ ilâhe illa'llâh ğumratün fî mevtihim ve lâ zulmetün fî kabrihim ve lâ vahşetün fî ḥaşrihim*”⁶⁰ ya'ni lâ ilâhe illa'llâh diyen ehl-i imâna mevtime şiddet, kabrinde zulmet, ḥaşrinde vahşet-i ḥavf-ı vahşiyet yokdur buyurulmuştur. Ve yine bir hadîsde “*Semenü'l-cenneti lâ ilâhe illa'llâh*”⁶¹ buyurulmuştur.⁶²

Bu hadis-i şeriflerde kelime-i tevhîdin cennetin anahtarı olduğu ve kişiye bir eman sağladığı vurgulanmaktadır. Kelime-i tevhîdin tasavvufî yaklaşımla yedi kelime olduğu, insan vücudunun da yedi azadan müteşekkil bulunduğu ve bununla beraber cehennemın de yedi tabaka olmasının bir hikmeti olarak kelime-i tevhîdi kalben tasdik ederek zikredenlerin yedi azasının cehenneme haram olacağı müjdelanmaktadır. Yine

59 “Lâ ilâhe illallah benim kalemdir, o kaleye dâhil olan benim azabımdan emîn oldu.” Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, çev. Seyit Avcı (Konya: Serhat Kitabevi, 2013), 3694.

60 “Lâ ilâhe illallah” diyen ölümden şiddet, kabirde zulmet, ḥaşirde vahşet görmez.” Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 7620.

61 “Cennetin bedeli 'lâ ilâhe illallah'tır.” Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, 3560.

62 Abdurrahman Samî, *Hedîyyetü'l-âşîkîn*, 11.

kalbi küfürle paslanmış kimselerin son nefeste dahi kelime-i tevhîd ile müşerref olurlarsa kalplerinin îmanla nurlanacağı ifade buyurulmuştur.

Bu faslın sonunda yer verilen iki beyitte tevhidin; insanın iç dünya-sında hem aklı besleyen hem ruhu arındıran ilahî bir güç olduğu, ruhu gayb âleminin sırlarına erdirip ilahî vuslata erıştirdiği ifade edilmektedir:
me fâ 'î lün me fâ 'î lün me fâ 'î lün me fâ 'î lün

Dimāğ-ı cāna iksīrdir gıdā-yı sofrā-yı tevḥīd
Şafā-yı rūḥa tenvīrdir cilā-yı dūrre-i tevḥīd

Vişāle irdirür gaybı kemāl-i aḳdesse rūḥu
*Cemāl-i ḥazrete sırrı nevā-yı sidre-i tevḥīd*⁶³

İkinci fasılda İslâm'ın ikinci rüknü olan namaz ele alınmıştır. Beş vakit namazı âdab ve erkânıyla kılmak kadın erkek tüm müminlere farzdır. İki rekât namaz, kainattaki tüm mertebelerdeki ibâdetin özü mahiyetindedir. Âdemiyet mertebesine kıyamla, hayvâniyet mertebesine rûkû ile, cansızlar mertebesine secde ile, meleklerin mertebesine huzurla işaret olunmaktadır.

Namaz, ibadetin en somut ve en câmi şekli olduğu için sûfîler namaza sarılma konusunda selef-i sâlihine riayet etmişlerdir. Namaz sûfîler tarafından Cenâb-ı Hak ile vuslat için bir vesile olarak görülmüştür. Sufiler nezdinde namazın önemi öncelikli olarak namazın kulun ilahi huzura çıkmasını sağlamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁴

Hediyyetü'l-âşîkîn'de namazların rekatlarıyla ilgili olarak; sabah namazını Hz. Âdem aleyhisselâmın dünyaya indiğinde iki rekât kıldığı, öğle namazını Hz. Yûnus'un dört rekât kıldığı, ikindi namazını Hz. İbrâhim'in dört rekât kıldığı, akşam namazını Hz. İsâ'nın üç rekât kıldığı, yatsı namazını ise Hz. Mûsâ'nın dört rekât kıldığı ifade buyurulmuş ve beş vakit namazın bu beş peygamberin sevâbına nâil olmak için üzerimize farz kılındığı bildirilmiştir.

Bu fasılda namazın beş vakit olmasının hikmeti şöyle izah edilir: Vücudumuzdaki cismani kuvvetler beştir, bu yüzden beş vakit namaz vücudun ve ruhun şükürüdür. Yine insanın geleceğinde beş ukûbet (zorluk) vardır ki bundan hiçbir millet kurtulamaz: ölümün acısı, kabrin karanlığı,

63 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşîkîn*, 12.

64 Ali Fahri Doğan, "Tasavvuf Ehlinin Namaz Hakkındaki Görüşleri ve İki Örnek", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2016), 73-74.

haşrin vahşeti, sıratın inceliği ve cehennemin şiddeti. İşte beş vakit namaz bu beş zorluktan insanı kurtarır. Sabah namazı ölümün acısından, öğle namazı kabrin karanlığından, ikindi namazı mahşerin zorluğundan kişiyi emin kılar. Akşam namazı sayesinde kişi sıratı selâmetle geçtiği gibi yatsı namazıyla ahiretteki ateşin şiddetinden halâs olur.

Kurretü'l-Uyûn'dan namazı özürsüz olarak terk eden kimselere on altı belanın musallat olacağı aktarılır. Bunların altısı kabirde, üçü ölümdede, üçü kabirde, üçü ise mahşerdedir. Namazı özürsüz terk edenlerin dünyadaki cezaları şunlardır: Bu kimselerin ömrü bereketsiz olur, yüzü sâlihler siması gibi olmaz, duâsı göğe ulaşmaz, melekler kendisine buğzeder, namaz kılanların duasından nasibi olmaz. Ölüm anındakiler zelil olması, aç olması ve denize bile gark olsa hararetle susuz olması şeklinde zikredilmiştir: Kabirdeki zorluklar şunlardır: Bu kimselerin kabri dar olur, ateş ile dolar ve azap meleği namaz vaktinden namaz vaktine o namaz için azap eder. Haşirdekiler ise şöyle sıralanmıştır: Hesabı şiddetli olur, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden mahrum kalır ve cehenneme yüz üstü sürünerek sevk olunur.

İkinci bâbın üçüncü faslında İslâm'ın üçüncü rüknü olan zekât ele alınmıştır.

Tasavvufta ibadetlerin zâhirî ve batınî anlamları vardır. Zekât zahiri olarak mal ile yapılan bir ibadet olarak görülse de kalbin, nefsin ve ahlâkın arınmasıdır.⁶⁵ Ayrıca zekât, nefsi cimrilik ve mal tutkusundan arındırarak kalbi dünya sevgisinden kurtaran bir tezkiye aracıdır. Sûfilere göre asıl mesele malı vermek değil, malın kalpteki hükmünü kırmaktır. Zekât, zahirde maddi bir yükümlülük gibi görünse de batında ruhun huzur ve mutluluğuna giden bir kapıdır.⁶⁶

Hediyyetü'l-âşıkîn'de zekâtın hikmeti bu tasavvufi düşünceyle uyumlu olarak şu şekilde ele alınmaktadır: Nefsin ahlâkının kötülüğü îmanı zayıflatır. Zekât, hırs ve tamah gibi kötü ahlâktan nefsi temizlemek ve kalbi güzel ahlâk ile nurlandırmak içindir. İnsanlar ile din kardeşliği münasebetiyle yardımlaşmak dinen vaciptir. Zekât, zenginlerin malının şükürünü yerine getirmesidir. Böylelikle fakirlerin hukuku muhafaza edilecek ve onların gönlünün hoş edilmesi de nimetin artmasına vesile olacaktır.

65 Çakmaklıoğlu, *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*, 310-345.

66 Mehmet Demirci, "İbadetlerin İç Anlamı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/3 (2000), 23-26.

Eserde âyet-i kerîmeden naklen zekât verilecek sekiz sınıf şöyle zikredilmiştir: Fakirlere, miskinlere, yolda kalmışlara, zekât ve sadakayı toplamaya memur kılınan görevlilere, İslâm’a henüz girmiş olanlara (*müellefetü’l-kulûb*), esaretten kurtulacak kölelere, borçlulara ve gazâyâ gitmek için tedarigini sağlayamayan gaziye.⁶⁷

Eserde ayrıca zekâtın hangi mallardan, ne kadar verileceği de ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Zekât ibâdeti Kur’ân-ı Kerim’de çok defa namazla beraber zikredilmiştir. Malın insan için hayati bir değer taşıdığı kabul edildiğinde, namaz ibadetiyle nefsin arındırılan kişi, zekât yoluyla da malını temizlemiş; bu sayede ruhsal bir arınmaya ulaşmış olur. Bu ibâdetin önemini ifade sadedinde eserde, Cenâb-ı Hakk’ın iki amel yani namaz ile zekâtтан birini edâ edip diğerini eda etmeyenden kabul buyurmaya-cağı vurgulanmaktadır.

Hediyyetü’l-âşıkîn’de zekât veren kimselerin dereceleri şu şekilde açıklanır: Zekât veren kimsenin birinci kat gökteki ismi kerimdir, ikinci kat gökte cevâd, üçüncü kat gökte mutî (itaatkâr), dördüncü kat gökte sehî (cömert), beşinci kat gökte makbûl, altıncı kat gökte mahfûz, yedinci kat gökte mağfûr, arş-ı âlâda ise habîbullâh diye ayrı ayrı yüceltilir.

Zekât verilen malın sahibi öldükten sonra sevabı kıyamete kadar bâkîdir, sahibi öldükten sonra zekâtı verilmemiş malın ise günahı kıyamete kadar bâkî kalacaktır.

İkinci bâbın dördüncü faslında oruç ele alınmıştır. İslâm’ın dördüncü rüknü, Ramazan-ı şerifte oruç tutmaktır. Ramazan-ı şerif ayların kalbi olup evvelki seneyi temizlediği gibi gelecek seneyi de tenvir eder (aydınlatır). *Hediyyetü’l-âşıkîn*’de oruç farklı şekillerde tarif edilmiştir:

- Oruç akıl yönüyle meleklerden üstün olan kimsenin yemekten, içmekten ve ehline yaklaşımdan kendini muhafaza ederek faziletini ispat etmesidir.
- Nefsi kökleşmiş kötü huylarından arındırmasıdır.
- Oruç ruha gıda, kalbe cila, nefsin hastalıklarına devadır.
- İnsanın düşmanları olan hevâ ve nefsinin mağlup etmesi için mücahededir.
- Eserde orucun maddî ve manevî faydaları şöyle özetlenmektedir:
- Oruç bedene sıhhat, kalbe rikkat, ruha haşyet, kullukta temkin (kararlılık) kazandırır.

67 et-Tevbe 9/103.

- Oruç kıyamette açlık ve susuzluktan kişiyi selamete eriştirir.
- Oruç ruha kuvvet kazandırırken nefse de zafiyet verir.
- Oruç Allah'ın rahmetine ve bağışlamasına vesiledir.

Müellif orucu *avamın, havassın ve ehass-ı havassın* orucu olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Avamın orucu yemekten, içmekten ve ehline yaklaşmaktan muhafaza iledir. Havassın orucu, tüm vücudu isyandan korumaktır. Ehass-ı havassın orucu ise bu üçüyle beraber ruhu her türlü kötü ahlâktan uzak tutmaktır.

Bu sınıflandırma *İhyâu ulûmu'd-dîn*'deki oruç tasnifiyle birebir aynıdır. Gazzâlî havâssın orucunu gözü, dili, kulağı ve diğer uzuvları korumak ve iftar vakti az yemek ve iftardan sonra korku ile ümit arasında olmak şeklinde ifade tanımlamakta⁶⁸ ve bunun şu altı şeyle mümkün olacağını haber vermektedir: gözü korumak, dili korumak, kulağı korumak, diğer uzuvları korumak, iftar vakti az yemek ve iftardan sonra korku ile ümit arasında olmaktır.⁶⁹

Hediyyetü'l-âşıkîn'in bu faslında orucu bozan hususlar ile günlük hayatta oruca dair câiz olan meseleler de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Müellif sahurun önemine bir hadis-i şerifle şöyle dikkat çeker: Ramazan-ı şerifte sahur sünnettir. “Sahur yapınız, zira sahurda bereket ve sevap ile ibadete kuvvet vardır.”⁷⁰ Sahur sünnetinin ifası için bir yudum suyun kâfi olmayacağını bazı görüşe göre ise sahur yerini tutacağı ifade edildikten sonra gecenin yarısından evvel yenen yemeğin de aynı hükme tabi olduğu ve kişinin sahur sünnetini yerine getirmiş olmayacağı beyan edilir. Zira sünnet olan, sahur geciktirmek ve iftarı erken yapmaktır. Ayrıca ramazan orucuyla ilgili *Hayâtü'l-kulûb*'da “Her kim yedi ramazan oruç tutarsa vücudu cehenneme haram olur.” buyurulduğu nakledilmektedir.

Beşinci faslında İslâm'ın beşinci şartı olan, sûfilere göre bedeni bir yolculukla beraber ruhi bir sefer olarak görülen hac ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Hac da İslâm'ın diğer rükünleri gibi kitap, sünnet ve icmâ-ı ümmette sabittir. Âyette “*Ve lillâhi 'ale'n-nâsi hiccu'l-beyti meni'ste'tâ'a ileyhi sebîlâ*”⁷¹ buyurulmuştur. Hadis-i şerifte “*Büniye'l-İslâmü 'alâ hamsin*, şehâdetü

68 Gazali, *İhyâu ulûmu'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 1/559.

69 Gazali, *İhyâu ulûmu'd-dîn*, 1/660-665.

70 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), “Savm”, 20; Müslim, “Sıyâm”, 45; Tirmizî, “Savm”, 17.

71 “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” Âl-i İmrân 3/97.

en lâ-ilâhe ill'allâh ve enne Muḥammeden rasûlu'llâh ve iḳâmü's-şalâti ve itâ'ü'z-zekâti ve şıyâmü ramaḏâne ve ḥıccü'l-beyt"⁷² vârid olmuştur.

Bu fasılda haccın ilmihal tanımına yer verilmektedir: "(Hac) demek mekân-ı maḥsûs olan beytu'llâhı zamân-ı maḥşûşda, fi'l-i maḥşûşla bâliğ, ḥür, mükellef, kudret şâhibiniñ ifâ itmesidir."⁷³

Bu tanımında ayrıca haccın kimlere farz olduğu da zikredilmiştir. Eserde haccın beş kısım olduğu ifade edilir:

- Zengin olan kimseye ömründe bir kere haccetmek farzdır.
- Mîkat ihramsız geçilse dönüp mîkatta ihrama girmek vaciptir.
- Farz olan hac edâ edildikten sonra tekrar haccetmek sünnet ve nâfiledir.
- Haram mal ile veya riyâ için haccetmek haramdır.
- Nafakası üzerine vacip olan anne baba gibi kimselerden izin almadan hacca gitmek mekrûhtur.

Hac bâbında bu ibâdetin farzları, vacipleri ve sünnetlerine yer verilmiştir. Haccın farzları üçtür: İhrama girmek, arefe günü Arafat'ta vakfe ve ziyaret tavafı yapmaktır. Vacipleri ise Safa ile Merve arasında sa'y etmek, Müzdelife'de vakfe yapmak, şeytan taşlamak, veda tavafı yapmak ve saç tıraşı (halk) veya saç kısaltması (taksir) yapmaktır. Haccın sünnetleri ise kötü sözden kaçınmak, abdestli bulunmaya devam etmek, yolculuğa mescitte iki rekât namaz kılarak başlamak, helalleşmek ve yola çıkarken sadaka vermektir.

Hac ibâdetinin nasıl eda edileceği özetlendikten sonra "*Men mâte ve lem yehic fe leyemut inşâ'allâhi Yehûdiyyen ev Nâşrâniyyen*"⁷⁴ hadis-i şerifiyle fasıl nihâyete ermektedir.

Altıncı fasılda îmanın şubeleri ele alınmıştır. Hadis-i şerifte îmanın yetmiş yedi şube olduğu beyan olunmuştur: "*El-îmânü biḏ'ın ve seb'üne şu'beten ve ednâhâ imâṭatü'l-ezâ'ani't-ṭarîķi ve a'lâhâ kelimetü lâ ilâhe illa'llâh.*"⁷⁵ Yani îman yetmiş yedi şubedir, en düşük mertebesi yolda

72 "İslam beş şey üzerine bina edilir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in (sas) Allah'ın elçisi olduğuna şehadet, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve Beytullah'ı haccetmek" Buhârî, "İman", 1-2; Müslim, "İman", 19-22.

73 Abdurrahman Sami, *Hedîyyetü'l-âşîkin*, 16.

74 "Kim haccetmeden ölürse, o kimse ister Yahudi ister Hristiyan olarak ölsün, fark etmez." Tirmizî, "Hac", 3.

75 "İman yetmiş küsur şubedir. En altta olanı yoldan eziyet veren bir şeyi kaldırmaktır. En üstünü ise lâ ilâhe illa'llâh kelimesidir." Buhârî, "İman", 1/48-49; Müslim, "İman", 35; Ebu Dâvud, "Sünnet", 4.

eziyet veren bir şeyi kaldırmak, en üstünü ise lâ ilâhe illa'llâh kelimesini söylemektir.

Eserde cehennemin yedi, cennetin sekiz, esmâ-i hüsnânın yüz olmasının hikmeti şöyle izah edilmektedir:

Ma'lûm ola ki cehennemiñ yedi olması kebâ'iriñ yedi a'zadan şudur i 'tibâriyledir. Derekeleriniñ yetmiş olması imânîñ şu 'beleri mukâbilindedir. İmânîñ şu 'belerini işleyüp yedi a'zâsını muhâfaza idenler yedi cehennemiñ yetmiş derekesinden kurtulmuş olurlar. Cennetiñ sekiz olması şîfât-ı zâtîyyeyi ikrâr iden mü'min-i muvaḥḥidiñ tevḥîdine mukâbildir. Esmâ-i ḥüsnânîñ yüz olması derecât-ı cennetiñ yüz olmasını ḥikmeten iktizâ iderek yüz esmâ-i ḥüsnâyı sekiz şîfât-ı zâtîyyeyi ikrâr iden ehl-i tevḥîde sekiz cennetiñ yüz derecesi iḥsân ve i'tâ buyrulur. Ve yüz esmâ-i ḥüsnâyı inkâr iden küffâra yüz türlü 'azâb olunup ḥadis-i şerîfde “*Yüselliḥu'llâhü 'ale'l-kâfirî mi'etü tinninen*”⁷⁶ ya'nî kâfire kabrinde yüz 'aded yılan musallat olup 'azâb ider. El-'iyâzü bi'llâh...”⁷⁷

Cennetin nimetleri ibadet ve güzel ahlâkın karşılığıdır. Bundan dolayı müminin dünyadaki hilm ve tevazu sıfatlarının bir karşılığı olarak ahirette de “*Ve libâsühüm fihâ ḥarîr*”⁷⁸ yani cennet ehlinin elbiselerinin, sıfatları gibi ipekten olduğu ifade buyurulmuştur. Yine kafir kötü ahlâkı sebebiyle dünyada küfür karanlığında kaldığı gibi onların ahiretteki elbisesi de katrandır.⁷⁹

Cennetteki dört nehir sudan, sütten, baldan ve şerbettendir.⁸⁰ Müellif bu hadis-i şerifte zikredilen dört şeyin dünyada ilim, amel, ahlâk ve Allah aşkı ile elde edilebileceğini ifade eder. Cennetin derecelerinin âlî olması ise dünyadaki ruhani ahlâkın bir karşılığıdır.

Hediyyetü'l-âşıkîn'de cennette hurilerin nefsin yedinci mertebesi olan “nefs-i sâfiyye” suretleri, gılmanların “ervâh-ı kutsiyye” suretleri olarak ve yetmiş kat elbisenin ise imanın yetmiş şubesinin bir karşılığı olduğu ifade edilmiştir. Cennette meyvelerin yeniden çıkarak devam etmesi ise kişinin dünyadaki cömertliğinin ve ibâdetlere devam etmesinin bir karşılığı olarak belirtilmiştir.

76 “Allah, kâfire yüz ejderha musallat eder.” Tirmizî, “Kiyame”, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/38.

77 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşıkîn*, 18.

78 “Oradaki giysileri ise ipektir.” Fâtır 35/33, el-Hac 22/23.

79 İbrâhim 14/50.

80 Tirmizî, “Cennet”, 27 (No. 2571).

Hediiyetü'l-âşıkîn'de cehennem hâllerinin karşılığı olan hususlar şöyle beyan edilmiştir: Cehennemdeki azaplar kişinin dünyadaki kötü ahlâkının bir karşılığıdır. Zincirler kalbin isyan ve haddi aşmasının cehennemdeki suretidir. Akrepler dil ile ezânın; yılanlar ise koğuculuk, yalan ve iftiranın suret bulmuş hâli olarak tasvir edilmiştir.

Zira bu dünyada cennet amellerini işleyenler o âlemde cennet nimetlerine nâil olurlar. Cehennem amellerini işleyenler ise ahirette cehennem derekelerine dâhil olurlar. Bu noktada akıllı kişinin yapması gerekenler şöyle açıklanmaktadır: Akıllı kişi fâni ile bâkîyi değiştir, ebedi cezadan kendini muhafaza eder. Hakîm olan Âlemlerin Rabbi'nin koymuş olduğu şeriat ahkâmının ilacıyla kendini tedavi eder ve güçlüğüne tahammül ederse kalp hastalıklardan kurtulur ve kalb-i selîm olur ki bu ebedî saadettir. Bu manevi hastalıklardan tedavi yolları ise şöyle izah edilir:

İki türlü mu'alece lâzım olur ki birisi 'ilâc makâmındadır, birisi de perhiz. 'İlâc ve devâ ve şifâ, evâmir-ilâhiyyedir. (Este'izü bi'llâh) "*Ve nünezzilü mine'l-Kur'âni mâ hüve şifâ'un ve rahmetün li'l-mü'minîn*"⁸¹ ya 'nî ahlâm-ı Kur'âniyye mü'minlere şifâ ve devâ ve rahmetdir. Perhîz makâmında olan daği günâh-ı şağâ'ir ve günâh-ı kebâ'irden vikâye ve muhâfaza itmekdir ki günâh-ı semm kâtilidir. İnsânı helâk-ı ebedî ile helâk eyler. Hafızana'llâhü te'âlâ.⁸²

İkinci bâbın yedinci faslında günahların aksâmı üzerinde durulmuştur. Eserde büyük günahlar (kebâir) hususunda Ehl-i Sünnet'in ihtilaf ettiği bildirilmektedir. Bazılarına göre Allahü Teâlâ'ya karşı işlenen her günah kebâirdir. Ancak büyük günahlardan sakınmak küçük günahların (sağâir) kefareline sebep olmas⁸³ itibariyle büyük ve küçük günahlardan ayrılması gerektiğinden bu ikisi arasında ekser ulemâyâ göre fark bulunmaktadır. Eserde kebâir, işleyenin şiddetli azapla tehdit edildiği günahlar olarak tanımlanmıştır. Müellif; İbn Ömer, Ebu Hureyre ve İbn Abbas'tan (r.a) rivayetle büyük günahların şunlar olduğunu aktarmaktadır:

Allah'a şirk koşturmak, insan öldürmek, iftirada bulunmak, zina etmek, muharebeden kaçmak, sihir yapmak, yetim malı yemek, anne ve babasına

81 "Biz, Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir." el-İsrâ 17/82.

82 Abdurrahman Sami, *Hediiyetü'l-âşıkîn*, 19.

83 Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde küçük günahların affedileceğiyle ilgili ayette şöyle buyrulur: "Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.", en-Nisâ 4/31.

asi olmak, Harem-i Şerif'te mülhid olmak (dinden dönmek), faiz yemek, yalan yere yemin etmek, Allah'ın gazâbından emin olmak, rahmetinden ümit kesmek, livâtâ etmek, hırsızlık yapmak, orucu terk etmek, namazı terk ve te'hîr etmek, Müslümana eza etmek, yalan söylemek, rüşvet almak, deyyusluk etmek, zekâtı vermemek, emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i 'ani'l-münkeri terk etmek, Kur'ân'ı öğrendikten sonra unutmak, hayvanı yakmak, zevcinden çekinmek, ulemâyı tahkîr etmek, haremini vâlidisine benzetmek, hınzır eti yemek.

Büyük günahlar için Kur'ân-ı Kerim'de azab-ı şedid va'd olunmuştur. Bunun gibi büyük günahların insanın özünü kirleteceği, tevbe edilmediği takdirde cehennem ateşiyle temizlemek gerektiği âyetlerde kesin surette beyan edildiği aktarılmaktadır. Dünyada istiğfar ederek, pişmanlık ateşiyle gözyaşlarıyla günahlarından temizlenenlerin ahirette Allah'ın gazabından emin olup mağfiretine nâil olacakları, cennetin yüksek derecelerine dâhil olacakları âyet ve hadislerde müjdelenmiştir.

3.3. Üçüncü Bâb: Müslümanın Süsü Ahlâk

Üçüncü bâbda tasavvufî bir yaklaşımla ahlâk ele alınmıştır. Müellif, güzel ahlâkın kaynağını ruh, kötü ahlâkın kaynağını ise nefis olarak belirtmekte, bu ikisinin insanda birlikte bulunduğunu ve hangisinin galip geleceğinin kişinin ahlâkî karakterini belirlediğini ifade etmektedir. Eserde ruh için recâ (ümit), nefis için havf (korku) bir iksir olarak sunulmakta ve Allah'ın emirlerinin ruha gıda, yasaklarının ise nefse perde olduğu vurgulanmaktadır. İnsanlar hayvânî, şeytânî, rûhânî ve rahmânî olmak üzere dört sınıfa ayrılarak insanlığın kemâli, Hz. Peygamber'de toplanan güzel ahlâkla özdeşleştirilmektedir. Eşlerin birbirleri üzerindeki hakları konusu ise âyet ve hadisler ışığında ayrıntılı olarak ele alınmış, kadın ve erkeğin dinî ve dünyevî sorumlulukları maddeler halinde sıralanmıştır. Bâbın sonunda yer verilen "âhiret hediyeleri" başlığı altında dünya hayatındaki amellerin âhiretteki karşılıklarına tasavvufî bir çerçeve çizilmiştir.

Tasavvufun gayesi Hakk'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmak, hülâsa Allah ve Resulü'nün ahlakıyla ahlaklanmaktır. Ahlakın kemâl mertebesine ulaşmak için her hususta "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."⁸⁴ buyuran Hz. Peygamber'in (sas) izinden giderek onun gerçek varisi olmanın yolunu

84 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 2/381.

göstermektedir.⁸⁵ Kalp temizliği ve kalbin ahlakî vasıflarla donanması, tasavvufta temel hedeflerden biridir.⁸⁶

Birinci fasılda ahlâkın kaynağının ruh ve nefis olduğu bildirilmektedir. Eserde iyi ahlâkın kaynağının ruh, kötü ahlâkın kaynağının da nefis olduğu şöyle bildirilmektedir:

‘Azîzim, ma‘lûm ola ki insân iki şeyden mürekkebdür. Rûh ‘ulvî, nefis süflîdir. Ahlâkı da ikidir. Rûhuñ ahlâkı dâ‘imâ aslı gibi qudsî, nûrânî, makbûldür. Nefsiñ ahlâkı da zûlmânî, süflî, merdûddur. Rûhaniyyet gâlib olanlarda ahlâk-ı hasene gâlib olur. Nefsâniyyet gâlib olanlarda ahlâk-ı kabîha gâlib olur. Ahlâk ağaçlarının mâhiyeti vücûddan zühûr iden ‘amel meyvesiyle makbûl ve merdûdiyeti bilinür.⁸⁷

Ahlâkın kaynağı ruh ve nefis olarak belirtildikten sonra bunların ikisinin ruh için recâ (ümit), nefis için havf (korku) olduğu bildirilir. Âyet ve hadislerde mü’mini korku ile ümit arasında bulunmaya teşvik eden çok sayıda hüküm vardır. Ümit ve korku eserde bir reçete olarak sunulmaktadır. Nefis ve hevâ; korku ile isyandan, günahlardan ve yasaklardan muhafaza olunarak kötü ahlâktan kurtulur ve ateşe layık olmaktan halâs olur. Ateşten yaratılan nefis böylelikle ateşe dönmekten kurtulmuş olur. Ruha ise recâ iksiriyle muamele edilip ibâdet ve tâatte tam bir ihtimam gösterilirse aslı nûr olan rûh, nûrlar âlemine dönerek cennette nimete erişir. Benzer şekilde *Tuhfetü’l-Uşşâkiyye*’de de kulun ne Allah’ın mekrinden emin olması ne de rahmetinden ümit kesmesi; ömrü boyunca korku ile ümit arasında yaşaması gerektiği bildirilmektedir.⁸⁸

Bu fasılda Allah’ın emir ve yasaklarının hikmeti şöyle izah edilir:

Allâhü ‘aẓîmü’ş-şân hazretleri ne kadar şeyleri nehy ve tahrîm itmiş ise cümlesi nefse gıdâ, rûha hicâb olan umûr-ı muzırradır. Ne kadar şeyleri emr itmiş ise cümlesi rûha gıdâ, izâle-i nikâba sebep olan menfa‘atlı emirlerdir. İbâdetle güzel ahlâk ziyâdelenir, kötü ahlâk azalır. Kabâhatle kötü ahlâk ziyâdeleşir, güzel ahlâk azalır.⁸⁹

85 Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 24.

86 Tasavvufun bu manasını teyit eden tanımlarıyla ilgili olarak bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2003), 23-34. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2004), 36-44.

87 Abdurrahman Sami, *Hedîyyetü’l-âşîkin*, 20.

88 Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Tuhfetü’l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı)*, haz. Mahmut Erol Kılıç, çev. Abdurrahman Sami Efendi (İstanbul: Sufi Kitap, 2016), 97.

89 Abdurrahman Sami, *Hedîyyetü’l-âşîkin*, 20.

Güzel ahlâkın ele alındığı ikinci fasılda îmanın kemâlinin ahlâkın kemâli olduğu belirtilir. Zira îmanın nûru yaratıldığı vakit güzel ahlâk da nuruyla kuvvet bulmuştur. Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış kimsenin Hakk'a yakın olacağı, îmansız olarak ölmekten muhafaza buyurulacağı bildirilir.

Peygamberlerin ahlâkında galip olan bazı vasıflar şöyledir: Hz. Âdem'de tezellül (aşırı tevazu), İdris aleyhisselamda sehâvet (cömertlik), İsmâil aleyhisselamda teslimiyet, Yakûb aleyhisselamda bükâ (ağlama), Eyyûb aleyhisselamda sabır, Mûsâ aleyhisselamda şecâat (cesaret), Hârûn aleyhisselamda hilm, Dâvûd aleyhisselamda şükür, Îsâ aleyhisselamda kanaat. Fahr-i Kâinat Efendimiz Hazretlerinde ise bütün güzel ahlâkın toplandığı vurgulanmıştır.

Hediyyetü'l-âşıkîn'de güzel ahlâkın kaynağının hilm ve tevazu olduğu bildirilmektedir. Bu iki ahlâk bütün güzel ahlâkın doğuşuna da sebeptir. Bu iki güzel vâsfa sahip olanlar diğer güzel ahlâkî özelliklere de nâil olurlar.

Üçüncü bâbın üçüncü faslında kötü ahlâk ele alınmıştır. Eserde Cenâb-ı Hak küfür zulmetini yarattığı vakit küfür Hak'tan kuvvet istediğinde kötü huylar yaratılarak küfre kuvvet verildiği ifade edilmektedir. *Hediyyetü'l-âşıkîn*'de kötü ahlâkın başlangıcının nefis olduğu, unsurlarının ise ateş ile hava olduğu beyan edilmektedir. Mekk, hile, emel, meyl ve buhl (cimrilik) gibi kötü özelliklerin kaynağının dünya sevgisi ve şehvet olduğu ifade edilmektedir.

Eserde her günahın başı dünya sevgisi olduğu gibi her kötü ahlâkın sebebinin de şehvet olduğu ve diğer kötü ahlâkın bu ikisi kaynaklı olarak şubelere ayrıldığı beyan edilmektedir. Dünya sevgisi, insanın kalbinde meydana gelen ve onu dünyevî arzu ve hırslara yönlendiren 'illet-i bâis' yani asıl sebep olarak görülmüştür. Buna karşılık şehvet, bu içsel yöneliş fiile dönüştüren, kişiyi somut bir eyleme sevk eden 'illet-i fâiliyye' yani etken sebep olarak tanımlanmıştır. Başka bir ifadeyle, dünya sevgisi insanın içinde günaha zemin hazırlayan temel bir meyil iken, şehvet bu meyli harekete geçirip fiile dönüştüren kuvvet olarak değerlendirilmiştir.

Buna göre dünya sevgisi şehvete sebep olduğu gibi şehvet de intikama bağlı olursa gazap olur, artarsa hırs olur, üstünlüğe bağlı olursa kibir olur, nimetin yokluğunu isterse haset olur. Netice itibariyle bu iki sıfattan kurtulmak, kötü ahlâktan da kurtulmak demektir.

Dördüncü fasılda insanlar bazı sınıflara ayrılmıştır. Buna göre insanlar hayvânî, şeytânî, rûhânî ve rahmânî olmak üzere dört kısımdır.

- *İnsan-ı hayvânî*: Dış görünüşü insan olmakla birlikte huyu hayvan gibidir; şehvet, öfke, hırs, tamah gibi kötü ahlâkî özellikler taşır.
- *İnsan-ı şeytânî*: Görünüşü insan, fakat huyu şeytandır; hile, kıskançlık, başkalarını küçümseme ve günaha teşvik etme gibi kötü vasıflara sahiptir.
- *İnsan-ı rûhânî*: Hem dışı hem de içi insanlığa uygun, Hz. Âdem'in ahlâkıyla bezenmiştir; tevazu, ihsan, cömertlik ve yardımlaşma gibi güzel huylarla tanınır.
- *İnsan-ı Rahmanî*: Sureti insan, ahlâkî ise Rahmân'ın ahlâkıyla süslenmiş kimsedir. Nitekim hadis-i şerifte "Allah'ın yüce ahlâkıyla ahlaklanınız." buyurulmuştur ki, bu ifade insanın kemâle ermesine işaret eder. Bu kişiler merhamet, kusurları örtme ve güzel muamele gibi erdemlerle bütün mahlûkata iyilikle davranırlar.

Üçüncü bâbın beşinci ve altıncı fasıllarında eşlerin birbirleri üzerindeki hakları âyetler ve hadisler ışığında ele alınmıştır.

Hâce-i 'âlem şalla'llâhü 'aleyhi vesellem Efendimiz buyurmuştur ki "*Men şaberet 'alâ sū-i hulkî zevcihâ a'tâha'llâhü misle şevâbi Âsiye*"⁹⁰ ya'nî hangi hâtûn zevciniñ kötü ahlâkına şabr iderse Hâzret-i Âsiye şevâbına nâ'il olur. Kûr'an-ı Kerim'de âdâb-ı mu'âşeret-i ta'lim hûşûşunda (este'izü bi'llâh) "*Ve 'aşirühünne bi'l-ma'rûf*"⁹¹ buyurulmuştur. Ya'nî kadınlarla iyilikle mu'âşeret idiñ, dimekdir.⁹²

Hediyetü'l-âşîkîn'de kadının kocası üzerindeki dinî ve dünyevî haklarının otuza ulaştığı bildirilmekle beraber bunların başlıcaları şöyle sıralanmıştır: Dinini öğretmek, güzel ahlâkla muamele eylemek, selam vererek hatırını hoş tutmak, ev işlerinde yardımcı olmak, giyimini, geçimini sağlamak ve meskenini temin etmek, dünya işlerindeki kusurunu affetmek, kötü huylarına sabretmek, öfkelendiğinde sükût ile karşılık vermek, muhabbetini ziyadesiyle göstermek, evle ilgili hususlarda istişare etmek, örtünmeyi emretmek, beddua etmemek, üzecek bir şeyi söylememek ve farz, vacip, müstehap olan dinî emirleri talim ederek biddatlardan muhafaza etmek.

Müellif konunun önemine şu hadis-i şerif ile dikkat çekmektedir:

90 "Kim kocasının kötü ahlakına sabrederse ona Âsiye sevabı vardır." Gazali, *İhyâu ulûmu'd-din*, 2/39.

91 "Onlarla iyi geçinin." en-Nisâ 4/19.

92 Abdurrahman Sami, *Hediyetü'l-âşîkîn*, 29.

Hadîsde “*Evvelü mâ yûs’elü ‘anhü’l- ‘abdü es-salâtü şümme li-zevcihi*”⁹³ buyurulmuştur. Ya’nî kişinin evvel su’ali olan namâzdan sonra zevce hakkında su’al olursa gerektir.⁹⁴

Altıncı fasılda erkeğin eşi üzerindeki hakları hadis-i şeriflerden alın-tılarla ele alınmıştır. Eserde eşinin kötü huylarına sabreden erkeğe verilecek mükafat şöyle haber verilmektedir:

Hadîs-i şerîfde “*Men şabera ‘alâ sū’i hulkîn a’tāhū’llāhü mine’l-ecri mā a’tā Eyyūbe ‘aleyhi’s-selām*”⁹⁵ vârid olmuştur. Ya’nî her kim hâremini sū-i ahlâkına şabr iderse Eyyüb ‘aleyhi’s-selâma virilen şevâb gibi bir şevâba nâ’il olur dimektir.⁹⁶

Hediyyetü’l-âşîkîn’de erkeğin eşi üzerindeki haklarının yirmiye ulaştığı bildirilmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır: Eşini ayakta uğurlamak, saygı ile karşılamak, elbisesini eliyle çıkarmak, eşinden izinsiz bir yere gitmemek, namusunu korumak, her emirde itaat edip karşılık vermek, eşinin yemeğini, içeceğini, kandilini ve yatağını hazırlamak, eşinden izinsiz nâfile oruç tutmamak, eşine malıyla ve güzelliğiyle övünmemek, eşini geçim ve giyim konusunda zarurete sevk etmemek, eşine karşı se-sini yükseltmemek, namazın ardından eşine dua etmek, eşine mahsus temizlenip süslenmek, eşinin malını izinsiz sarf etmemek, nâmahreme görünmemek ve eşinden kendisini boşamasını istememek.

Kadının talâk talep etmesinin dinen günah olduğu, eserde hadis-i şeriflerle izah edilmiştir:

Zevce, zevcinden talâk isteyip beni boşâ dimek de günâhdır. Hadîs-i şerîfde “*Eyyümâ imra’etin se’elet zevcehâ’t-talâke min gayri mâ be’s’e feharâmün ‘aleyhâ râyihatü’l-cenneti*”⁹⁷ ya’nî hangi kadın ehliinden talâk isterse cennet koku-su aña harâm olur, buyurulmuştur. Çok kadınlar bu hûkûku muhâfâza itmeyüp zevcleri yüzünden ‘azâb olsa

93 Sahih hadis kaynaklarında “li zevcihi” ziyadesi yer almamaktadır. Tirmizî, “Mevâkît”, 188; Ebu Davud, “Salât”, 149; Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâ’î, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, thk. Ĥasen ‘Abdilmun’im (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001), 1/232; Ebû ‘Abdullâh MuĤammed b. Yezîd el-Kâzvinî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. MuĤammed Fuâd ‘Abdubbâkî (Kahire: Dâru ‘İhyâ’i’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1953), “İkâmet”, 202.

94 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü’l-âşîkîn*, 29.

95 “Karısının kötü ahlâkına sabreden kişiye Eyüp aleyhisselam sevabı vardır.” Gazalî, *İhyâu ulûmu’d-dîn*, 2/39.

96 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü’l-âşîkîn*, 30.

97 “Sebepsiz yere eşinden ayrılmak isteyen kadın, cennetin kokusunu dahi alamaz.” (Tirmizî, “Talâk”, 11; Ebu Davud, “Talâk”, 18; Nesai, “Talâk”, 34).

99 Bu maddede cennet hediyelerinden ikisi sayılmıştır. Rivayetin tamamında “kötülükten sakınmak ve nimetlere şükür” de yer almaktadır.

Birinci fasıl Hz. Peygamber'in (sas) “Eş-şerî’atü *aķvālî ve’t-tarîkatü ef’ālî ve’l-haķķikatü aķvālî ve’l-ma’rifetü re’sü mâlî*”¹⁰⁰ hadisiyle başlamaktadır. Bu hadis-i şerifte Allah Resûlü şerîati sözleri, tarîkati fiilleri, hakîkati hâlleri ve marifeti ise sermayesi olarak tavsif etmiştir. Müellif, indirilen kitapların tecdrici olarak şeriat, tarikat, hakikat ve marifetullâhı ilan eylediğini aktarır. Buna göre Zebur’da şeriat, Tevrat’ta tarikat, İncil’de hakikat, Kur’ân’da ise marifetullâhın birbirini tamamladığını ifade etmektedir. Müellifin aktardığına göre Sadreddin Konevî’ye göre Fâtîha Sûresi’ndeki *ıyyâke na’bûdü*¹⁰¹ makâm-ı şeriat, *ıyyâke neste’im*¹⁰² makâm-ı tarikat, *ihdine’ş-şirâtâ’l-müstakîm*¹⁰³ makâm-ı hakikat, *şirâta’l-lezîne en’amte* ‘aleyhim¹⁰⁴ makâm-ı marifetullâhtır.

Bu fasılda tasavvuftaki dört kapı farklı tavsiflerle sunulmaktadır:

- Şeriat vücutla hizmet, tarikat kalple huzur, hakikat ruhla kurbet, marifet ise sır ile vuslattır.
- Bedenle yapılan ibâdete şeriat, kalple yapılan ibâdete tarikat, ruhla hayat bulan güzel ahlâk hakikat, hakikatin müşahedesi ile tecellî eden makam ise marifettir.
- Her ibâdetde bu dört mertebenin sabit olduğu ifade edilmektedir:
- Namazda vücudun vazifesi kıyâm, kıraat, rûkû, sücûd ve teşehhüd; kalbin vazifesi tefekkür, huzur, huşû, ruhun vazifesi mûkâşefe ve müşâhede, sırrın vazifesi ise haremgâh-ı İlahiyyeye miraç ederek fenâfillâh ve bekâbillâhtır. Böylece namaz, bedenden kalbe, kalpten ruha ve nihayetinde sırta uzanan bir miraç yolculuğu olur; kul, her rekâtta kendi varlığını Hakk’ın huzurunda eriterek hakikî vuslata yaklaşır.
- Zekâtta vücutla malı vermek, kalple cömertlik göstermek, ruhla îsâr eylemek, sır ile vücudu bezl ve imha eylemektir. Bu mertebede kişi sadece malını değil, benlik iddiasını da feda eder. Varlığını, “ben” duygusunu Allah için “bezl” (dağıtma) ve “imha” (yok etme) yoluyla

100 “Şeriat, benim sözlerim, tarikat benim fiillerim, hakikat benim hallerim, marifet benim sermayemdir.” Aclûnî *Keşfü’l-Hafâ* isimli eserinde bazılarının bu sözü mutasavvıfların kitaplarında gördüğünü zikrettikten sonra sahih kaynaklarda bulamadığını ifade eder. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 2/565.

101 “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz...” el-Fâtîha 1/5.

102 “.. yalnız senden yardım dileriz.”, el-Fâtîha 1/5.

103 “Bizi doğru yola, (kendilerine nimet verdiklerinin yoluna) ilet.” el-Fâtîha 1/6.

104 “...kendilerine nimet verdiklerinin yoluna...” el-Fâtîha 1/7.

teslim eder. Bu, tasavvufta fenâ mertebesini, yani varlığını Hak'ta yok bilmeyi ifade eder.

- Oruçta vücudun orucu yeme, içme ve ehline yaklaşımdan muhafaza; kalbin orucu nefsanî ve şeytânî vesveselerden sakınma, ruhun orucu kötü ahlâktan sakınmak, sırrın orucu Allah'tan başkasına muhabbet duymayarak mâsivâyı terk etmek ve Allah sevgisini idrak etmektir.
- Hacda vücudun vazifesi beytullâhı şartlarına uygun olarak tavaf etmek, kalbin vazifesi nefsin yedi perdesinden kurtulmak, ruhun vazifesi kötü ahlâktan arınmaktır. Sırrın vazifesi ise Allah'ın zatını müşâhede etmek ve sıfatlarının nurlarına kavuşmaktır.

Birinci faslın sonunda şeriat, tarikat, hakikat ve marifette kemâlin hikmeti şöyle izah edilmiştir:

Şerî'at kemâle irmedikçe sırr-ı tarikat doğmaz. Tarikat kemâle irmedikçe sırr-ı hakikat doğmaz, hakikat kemâle irmedikçe nûr-ı ma'rifet doğmaz. Şerî'ate ta'alluk itmeyen makâm-ı nefste şirk, küfür, kebâ'ir, 'isyân hicâbında kalır, tarikatle mütehallık olmayan âfât-ı kalbiyye hicâbında kalır, hakikatle muhakkiğ olmayan ahlâk-ı zulmânî, hicâb-ı rûhânîde kalır, ma'rifetu'llâhla teferruk itmeyen hakke'l-yakîn Hakk'ı bilmez, hicâb ü henn ü hayâlde kalır. Binâ'en 'aleyh her hicâbı geçmek için her mertebenin 'ibâdetini ifâ eylemek lâzımdır. Allâh cümlemize naşib-i müyesser eyleye, âmin.¹⁰⁵

İkinci fasılda telkîn-i tarikat ile umûmî ve husûsî telkin ele alınmıştır. Öncelikle Mekke ve Medine'deki tevhîde davetin özelliklerine dikkat çekmektedir. Buna göre Hz. Fahr-i Kâinat Efendimiz Mekke-i Mükerrreme'de insanları tevhide davet etmiştir. "Ümirtü en ükâtile'n-nâse hattâ yekûlû lā ilāhe illa'llāh"¹⁰⁶ yani "Lâ ilâhe illa'llâh deyinceye kadar insanlarla mücadelede emrolundum." buyurarak insanları küfür ve şirkten tevhide çağırmıştır. Resulullah aleyhisselâmın bu davetini kabul edenler şirkten kurtularak îman sahibi olmuşlardır.

Eserde Medine-i Münevvere'ye hicret emriyle beraber Cibril-i Emîn'e telkin buyurulan tevhîd-i hâssın, tarikatın mayası ve özü olarak Allah Rasulü'ne gönderildiği şöyle ifade edilir:

¹⁰⁵ Abdurrahman Sami, *Hediyetü'l-âşıkîn*, 24.

¹⁰⁶ "Ben insanlarla onlar 'lâ ilâhe illallâh' deyinceye kadar savaşmakla emrolundum." (Tirmizî, "İman", 1-2)

Medîne-i Münevvere'ye hicret buyurduktan soñra emr-i İlâhî ile Allâhü 'azîmü's-şânın Cibrîl-i emîne telkîn buyurduğu tevḥîd-i ḥaş ya'nî mâye-i tarîkatle olan tevḥîdi ḥabîbine gönderdi. Şalla'llâhü 'aleyhi vesellem efendimiz işbu tevḥîd-i ḥavâşşı tekrâr telkîn buyurmağa başladıkda ba'zı kimselerin evvelce bu tevḥîdi kabûl itdikleri ve tekrârda ḥikmet su'allerinde (este'izü bi'llâh) "*Yâ eyyühe'llezîne âmenü âminü*"¹⁰⁷ âyet-i kerîmesi nâzil oldu ya'nî "Ey Mekke'de îmân idenler, Medîne'de de îmânı kabûl idiñiz." Zîrâ Mekke'deki tevḥîd şirk-i celîden tevḥîd-i celiye da'vet, Medîne'deki şirk-i ḥafîden tevḥîd-i kalbîye da'vetdir.¹⁰⁸

Müellif, şirkin üç çeşidine karşılık olarak tevḥîdin de üç türü olduğunu bildirmektedir:

Şirk üç olduğu gibi ya'nî şirk-i celî, şirk-i ḥafî, şirk-i aḥfâ; tevḥîd de üçdür: tevḥîd-i celî, tevḥîd-i ḥafî, tevḥîd-i aḥfâ. Tévḥîd-i celî lisânla tevḥîddir, şerî'atdır. Tévḥîd-i ḥafî kâlbile tevḥîddir, tevḥîd-i aḥfâ rûḥla tevḥîddir. Mertebe-i şirk merâtib-i tevḥîdsiz 'afv olunmaz. (Este'izü bi'llâh) "*İnne'llâhe lâ yağfiru en yüşrake*"¹⁰⁹ âyetinde beyân olunmuşdur.¹¹⁰

Bu fasılda umûmî telkîn, hadis-i şerifteki misal üzerinden izah edilmektedir:¹¹¹

Risâlet-me'âb Efendimiz Hâzretleri 'umûm eşḥâb-ı kirâmı Mescid-i Sa'âdet-i mevrûdlarında bir gün ḥitâb-ı hidâyet-me'âb-ı Muḥammedîleriyle buyurdular ki, "İçîñizde ecnebî var mıdır?" Yokdur yâ Rasûla'llâh, didiler. Kâpıları kâpayınız, buyurdu, kâpatdılar. Gözüñüzü yumuñ, buyurdu; yumdular. Üç kerre "lâ ilâhe illa'llâh" diyeyim, siz de deyiniz, buyurdular. Aşḥâb-ı kirâm da tenbih-i nebevîleri üzere gözlerini yumup üç kere "lâ ilâhe illa'llâh" dediler. Ba'de buyurdular ki, bişâret iderim, Cenâb-ı Allâh her günâhıñızı 'afv buyurdu, dediler. Telkîn-i 'umûmî oldu.¹¹²

Müellif; husûsî (özel) telkinin Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'ye (r.a) nasip olduğunu ve tasavvuf yolunun (tarîkatın) kaynağının, bu iki büyük evliyânın şahsında temsil edildiğini şöyle belirtmektedir:

107 "Ey iman edenler! İman edin...." en-Nisâ 4/136.

108 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşıkîn*, 24.

109 "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz." en-Nisâ 4/116.

110 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşıkîn*, 24.

111 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/124; Hâkim, *Müstedrek*, 1/501.

112 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşıkîn*, 25.

Şiddîk-i A‘zam ile ‘Aliyyü’l-Murtaza rağiya’llâhu ‘anhümâya vâkı‘ oldu. Şiddîk-i A‘zam’a ğâr-ı şerîfde el ele, diz dize sırran telkîn buyurdular. ‘Aliyyü’l-Murtaza’ya kezâlik cehren telkîn buyurdular. Bu iki ser-çeşme-i evliyâdan mâye-i tarîkat müteselsilen geldi. Cümle tarîkatler bir nisbet-i Muhammediyyenin bu iki şu‘besinden peydâ oldu.¹¹³

Eserde tarîkat silsilesinin husûsî telkin ile gerçekleştiği ve her bir tarîkat silsilesinin asırlar boyu hizmetleriyle yayılıp şöhet bulunduğu ve bugün ise ancak isimlerinin kaldığı ifade edilmektedir. Bedevî, Şâzelî, Kadîrî, Rufâî, Saidî, Halvetî, Nakşî, Mevlevî, Bayramî, Sünbülî, Bektâşî, Celvetî, Sinânî, Uşşâkî, Karabaş, Gülşen ve diğer şubelerin, binbir silsileden doğarak güneşin gökteki menzilleri gibi, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) nispet edilen manevî hakîkatin burçları ve makamları mesâbesinde bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca her bir tarîkin tecdîd eylediği, kâmillerin hizmetiyle şubelere ve kollara ayrıldığı beyan edilmekle beraber tüm tarikatların sır, nûr ve sülûk yönüyle bir iken evrâdının ayrı olduğu vurgulanır.

İkinci faslın sonunda hanımların Hz. Peygamber’e biatinin su dolu kaba Allah Rasulü’nün ardından ellerini daldırmak suretiyle gerçekleştiği ve tarîkate girmelerinin de bu şekilde olduğu açıklanmaktadır.

Üçüncü faslında Allah’ı zikretmenin fazileti âyet ve hadisler ışığında ele alınmıştır. Bu bâbda Allah’ı zikretmenin faziletine dair yer verilen âyet ve hadisler ile bu bâbın sonunda tavsiye buyurulan günlük ve evrâd, zikrin Müslümanın hayatındaki önemini hatırdâ tutma ve devamlılığı sağlama amacı taşıdığı söylenebilir.

Tarikatlarda en önemli fiili unsur zikirdir. Sözlükte “anmak, hatırlamak” gibi anlamlarda kullanılan zikir tasavvufta din ve dünya mutluluğunu elde etmek için Hakk’ın zât ismini zikrederek vaktini mâmur etmek gayesiyle muhtelif esmâ-i hüsnâyî söylemektir.¹¹⁴ Sûfilere göre zikrin gayesi Allah’ın zâtı, sıfatları, isimleri, ihsanının bolluğu, takdirinin geçerliliği gibi hususlarda kalbin uyanıklığını sağlamaktır.¹¹⁵ *Tuhfetü’l-Uşşâkiye*’de daimi zikir halinde bulunmak gerektiği, hangi tarîkten olursa olsun ve ne ile meşgul olursa olsun zikirden gafil olmamak lazım geldiği bildirilmektedir.¹¹⁶

113 Abdurrahman Sami, *Hediyetü’l-âşîkîn*, 25.

114 Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 109.

115 Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’*, thk. Abdülhalim Mahmûd - Tâhâ Abdülbâkî Sürûr (Kahire: Dâr al-Kütüb al-Hadîse, 1960), 291.

116 Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Tuhfetü’l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdabı)*, 83.

Hediyyetü'l-âşıkîn'de zikrullâhın elli dört farzın ilki olduğu bildirilmektedir. Allah'ı çokça zikretmenin insan-ı kâmil alâmeti olduğu, her şeyin bir alâmeti olduğu gibi imanın alâmetinin de Allah'ı zikretmek olduğu vurgulanmaktadır. Bu fasılda zikrullâhın faziletine dair çok sayıda âyet ve hadise yer verilmiştir:

Bir hadîs-i şerîfde Hâ'ce-i 'âlem şalla'llâhü 'aleyhi vesellem efendimiz buyurmuşlardır ki, "Size 'Amelleriñ efdalı ve 'ibâdetleriñ ekme-lini delâlet ideyim mi? Et yâ Rasûla'llah dediklerinde, efdal-i a'mâl zıkrullâhdır, buyurmuşlardır.¹¹⁷ Zıkrullâhın fazileti işte şunlar ile sâbittir. (Este'izü bi'llâh) "*ve'zķürullâhe keşîran le'alleküm tüflihün*"¹¹⁸ ya'nî Allâhü 'azîmü's-şânı çok zıkr idiniz, felâh bulursunuz. (Este'izü bi'llâh) "*ve le zıkrullâhi ekber*"¹¹⁹ ya'nî Allâhü 'azîmü's-şânın zıkrı ekberdir. (Este'izü bi'llâh) "*Fe'zķürünî ezķürküm ve'sķürü lî ve lâ tekfurün*"¹²⁰ ya'nî beni zıkr iderseniz sizi zıkr idirim. "*Ellezîne yezķürûna'llâhe kıyâmen ve ku'ûden ve 'alâ cunûbihim*"¹²¹ ya'nî makâm-ı senâda Allâhü 'azîmü's-şânı her hâlde zıkr idenler hadîs-i şerîfde "*Zıkrullâhi cilâ'ü'l-ķulûbun*"¹²² vârid olmuştur. Ya'nî zıkrullâh kalbiñ cilâsı, rûhuñ ğidâsı dimekdir. Diğer hadîs-i şerîfde "*Zıkrullâhi fi'l-ġafeleti ke's-şecerati'l-ħadrâ'i beyne'l-ħaşîm*"¹²³ vârid olmuştur. Ya'nî Allâhü 'azîmü's-şânı ġâfiller içinde zıkr iden kurumuş otlar içinde yeşil ağaç gibidir.¹²⁴

Dördüncü fasılda mürşid-i kâmilin alâmeti ve vazifeleri ele alınmaktadır. Müellif, mürşid-i kâmile olan ihtiyacı şöyle izah eder: Bedenî hastalıklarda bir tabip lazım olduğu gibi ruhânî marazlarda da kalp, ruh ve hicâpları gidermek için tabîb-i ruhânî olan mürşid-i kâmil lazımdır. Zâhirî ilimler muallimsiz öğrenilemediği gibi bâtınî ilimler olan *sülûk*, *tecellî*, *merâtib-i ruhâniyyet*, *merâtib-i nüfus*, *esrâr-ı velâyet* ve *esrâr-ı verâset* için bir mürşid-i râh-ı hidâyet lazımdır. Delilsiz gözle, görünen yol bulunamadığı gibi mürşidsiz olarak *melekûtî*, *sülûkî* ve *ceberûtî* yolları bulunamaz.

117 İbn Mâce, "Edeb", 53; Tirmizî, "Daavat", 6.

118 "...ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz." el-Enfâl 8/145, el-Cuma 62/10.

119 "Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir." el-Ankebût 29/45.

120 "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin." el-Bakara 2/152.

121 "Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar." Âl-i İmrân 3/191.

122 "Kalbin cilâsı, Allah'ı zikretmektir." Tirmizî, "Dua" 5 (No. 3376).

123 "Allah'ı gafiller arasında zikreden kuru otlar arasındaki yeşillik gibidir." Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 3/150.

124 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşıkîn*, 26.

Bu fasılda mürşid-i hakîkî ve mürşid-i taklîdî olmak üzere iki kısım mürşid olduğu beyan edilmektedir. Mürşid-i hakîkînin vasıfları şöyle sıralanmaktadır:

Mürşid-i hakîkî kimyâ ve iksir gibidir ki bakır gibi gönülleri altın gibi muṭahhar, zulmetli rûhları güneş gibi münevver ider. ‘Alâmet-i i’tikâdî, i’tikâd-ı ehl- sünnet olarak olur. ‘Ameli, İmâm-ı A‘zam ameli üzere bulunur. Sülûku merâtib-i ehl-i velâyetin sülûku üzerine bulunup nâsûtiyyetini lâhûtiyyetde ifnâ-yı lâhûtiyyetini nâsûtiyyetde ibkâ idüp irşâda me‘mûr ola, hâl-i rûhânî şâhibi ola. Esrâr-ı rû‘yâya vâkıf ola. Şâhib-i keşf ola. İsr-i resûlû’llâha tâbi‘ ola, mütesellî, münşerih ola, mütevâzî, müteḥallık-ı bi’llâh ola. ‘Ârif-i ḥakk, ‘ibâdetlere müdâvim, bid‘atlerden ‘ârî, şâhib-i takvâ ola. İki kândil ile yürüye, zâhirde şerî‘at, bâtında tarîkat, nûru câmi‘, şâhib-i ḥakîkat ola. Başarı ḥikmet, nazarı ‘ibret, sükûtu ḥalvet, hareketi hizmet, kâlbî kurbet, rûhu vahdet, sırrı vuslat-ı Ḥak, ihfâsı fenâ-yı eḥâdiyyetde dâ’im ola.¹²⁵

Beşinci fasıl sülûk hakkındadır. Bu fasılda sülûkun mertebelerinin on sekiz olduğu bildirilmektedir. Çünkü nasıl ki dış âlem (âfâk) on sekiz bin âlemden oluşuyorsa, iç âlem (enfûs) de on sekiz bindir. İnsan, bu mertebelerin her birinde binlerce perdeden kurtulup asıl hakikate ulaşmadıkça ve iç dünyanın bu derecelerini tamamlamadıkça, manevî yolculuk (sülûk) da tamamlanmış olmaz. Bu on sekiz maddenin yedisi *merâtib-i nûfus*, beşi *merâtib-i ervâh*, altısı ise *merâtib-ı sırdır*. İşte sülûkun bu on sekiz mertebesi bir hakikat denizidir ve binbir tarîkat bu hakikat denizine akan birer nehir gibidir. Nehirler deryaya ulaştıklarında isimlerinden sıyrıldıkları gibi hakikat denizinde bütün evliyanın ismi o vahdet denizinde fena bulur.

Tuhfetü’l-Uşşakiyye’de sülûkun şartları olarak şunlar zikredilmektedir: “Az yemek, az uyumak, az konuşmak, insanlardan uzlet etmek, irşad sahibinden telkin olunup izin verilen zikre her nefes alıp verişte devam etmek.”¹²⁶

Müellif; bu fasılın sonunda tarîkat taliplerine yüz istiğfar, yüz salavat ve tevḥîd-i şerif evrâdına günlük olarak devam etmek üzere Nakşîyye, Halvetiyye ve Uşşâkiyye’den ve her tarîkatten âşıklara “tarîkatım yok

125 Abdurrahman Sami, *Hediyetü’l-âşîkîn*, 27.

126 Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, *Tuhfetü’l-Uşşakiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı)*, 93.

demeyecek kadar” zikir akşamında Şeyh Sâmî'ye ve silsile-i pîrâna fatiha okumak şartıyla izin verildiğini beyan eder.

Altıncı fasılda haftanın günleri ve gecelerinde kılınması tavsiye buyurulan nâfile namazlar ve faziletleri hadis-i şerifler ışığında izah edilmiştir. Burada her gün ve gece için ayrı namazlar ve faziletlerinin zikredilmesinin, nâfile namazlara devamlılığı sağlama yönüyle bir teşvik olduğu söylenebilir.

Yedinci fasılda her gün okunması tavsiye buyurulan duâlar Arapça olarak verilmiştir. Eserde günlerin evradının faziletleri şöyle beyan edilir:

“İmâmü'l-mü'ttakîn seyyid-i ehlü'l-yakîn İbn Ebî Tâlib şadr-ı risâlet 'aleyhi efđalü't-ta'hiyyât'dan rivâyet ider ki, “Her kim künûzü'l-ey-yâmî tertibiyle devâm iderse, kâbrinden kalkdıktan Cibrîl-i emîn ol kimseyi nûrdan burâka bindirip bilâ-hisâb cennete îşâl ider. Ve ‘ömründe bir kere okusa ins ü cin şerrinden emîn olur ve senede bir kere okusa cemi’ a’ dâsına gâlib olur ve ayda bir kere okusa ni‘meti dâ'im olup her ma'vlubu ‘inde'llâh müstecâb olur.”¹²⁷

Hediyyetü'l-âşıkîn, tahlil edilen dört bâbında itikat, ibadet, ahlâk ve tasavvufî mertebeler arasında bütüncül bir irşad çerçevesi sunmaktadır. Müellifin bu meseleleri âyet ve hadisler ışığında muhtasar ve özlü üslupla işlemesi, esere yalnızca tarikat mensuplarına değil, geniş anlamda bütün Müslümanlara seslenen bir rehber hüviyeti kazandırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, daha evvel müstakil bir akademik incelemeye konu olmamış *Hediyyetü'l-âşıkîn* muhteva bakımından tahlil edilmiştir. Eserde künyesi verilmeden iktibas edilen âyetler tespit edilip mealleriyle, tespit edilebilen hadisler ise kaynaklarıyla dipnotlarda gösterilmiştir. Metinden yapılan alıntılar transkripsiyonlu olarak verilmiştir. Böylece eserin Kur'ân ve hadis dayanakları okunur kılınmış ve risâle ilk kez ilmî bir zeminde değerlendirilmiştir.

Müellif eserini hakikat âşıklarına bir hediye olarak takdim etmektedir. *Hediyyetü'l-âşıkîn*'de toplamda yirmi sekiz konu başlığı yer almaktadır. Eserde iman, İslam, itikad, ibâdet, Ehl-i Sünnet itikâdî, ahlâk, eşler arası

127 Abdurrahman Sami, *Hediyyetü'l-âşıkîn*, 34.

hukuk, tasavvufun dört kapısı olan şer'at, tarîkat, hakikat ve marifet makamları, seyr ü sülûk, mürşidin hususiyetleri, günlere mahsus namazlar ve dualar mücmel bir tarzda takdim edilmiştir.

Hediiyetü'l-âşîkî, Uşşâkî nasihat ve irşad metinleriyle doğrudan bir benzerlik taşımaktadır. Ahmed Câhidî Uşşâkî'nin (ö. 1070/1659) *Kitâbü'n-nasîha'sı*; îman, tevbe, güzel ahlâk, ibâdetlerin gayesi, nefis terbiyesi, mürşid-i kâmilin vasıfları ve tarîkat âdâb-erkânı gibi konularıyla *Hediiyetü'l-âşîkîn*'in muhtevasıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Aynı şekilde müellifin Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî'den ilâvelerle tercüme ettiği *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye*, Uşşâkî sâliklerinin namaz usûlü, tekke âdâbı ve mürşide teslimiyet gibi amelî-erkânî konularını öne çıkarırken *Hediiyetü'l-âşîkîn* bu pratik çerçevenin temelindeki itikâdî, amelî ve ahlâkî altyapıyı ortaya koymaktadır. Bu durum, *Hediiyetü'l-âşîkîn*'in 17. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan bir Uşşâkî nasihat-irşad metni geleneğinin son dönemdeki bir halkası olduğunu göstermektedir.

Hediiyetü'l-âşîkîn, bir Müslümanın kulluğa dair vazifelerini öz bir şekilde âyetler ve hadisler ışığında tasavvufî bir bakışla sunan bir eser olarak değerlendirilebileceği gibi hakikat yolcusuna bir rehber niteliğindedir. Birçok temel ilmihal bilgisini ihtiva eden eserde âyet ve hadislerle beraber müellife ait şiirlere de yer verilmiştir. *Dîvan*'da yer almayan bu şiirler, Abdurrahman Sâmî Efendî'nin dinî ilimlerdeki vukûfiyetinin yanı sıra edebî yönüne de işaret etmektedir.

Hediiyetü'l-âşîkîn'de ayrıca bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinin kitaplarına atıfta bulunulmuştur. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Kurretü'l-uyûn*'u, Şeyh Nebi Abdülbâri b. Turhan b. Turmuş'un *Hayâtü'l-kulûb*'u bunlardan bazılarıdır. *Kurretü'l-uyûn*'dan namaz faslında aktarılan on altı bela bahsi, eserdeki terhîb (sakındırma) boyutunun en belirgin örneğidir. Bununla birlikte *Hediiyetü'l-âşîkîn*, yalnızca bir terhîb eseri değildir. Namaz, zekât, hac, büyük ve küçük günahlar, ahlâk ve eşler arası hukuk bahislerinde de sakındırma unsurlarına yer verilmekte ancak terhîb (sakındırma) ve terğîbin (özendirme) dengeli biçimde kullanılması eserin didaktik-irşadî karakterini muhafaza etmektedir.

Eserde ibadetlerin hem zâhirî/fikhî hem bâtinî/tasavvufî boyutları birlikte işlenmektedir. Namaz bahsindeki ibâdet-ubûdiyyet-ubûdet tasnifi Kuşeyrî ve Hucvîrî'nin klasik yaklaşımlarıyla örtüşmektedir. Oruç

faslındaki avâm/havâs/ehassü'l-havâs tasnifi Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından doğrudan aktarılmış görünmektedir.

Eserin dilinin, yazılma amacı ve devri göz önünde bulundurulduğunda sade olduğu söylenebilir. Konulara uygun olarak âyet, hadis ve şiiirlerle yer verilmesi eserin etki gücünü artırdığı ve müellifin samimi üslubunun eserin akıcılığına katkı sağladığı görülmektedir. Müellifin diğer eserlerinde olduğu gibi *Hediyyetü'l-âşıkîn*'de de Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yoğun şekilde kullanımı dikkat çekmektedir.

Hakikat âşıklarının manevî yolculuklarında temel bir rehber kitap görünümündeki, klasik ilmihal hüviyetini aşan bir eser olan *Hediyyetü'l-âşıkîn*; muhtevası, konuları ele alış biçimi ve tasavvufi yaklaşımıyla Türk İslâm edebiyatı alanında önemli bir eserdir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / *The author declared that there is no conflict of interest.*

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / *The author declared that this study has received no financial support.*

Etik Beyan / Ethics Statement: Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / *This study does not require ethics committee approval, as it is based exclusively on a literature review and data obtained from published sources.*

Yapay Zeka Kullanımı / Use of Artificial Intelligence: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. *No AI-based tool or application was used at any stage of the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and the principles of academic ethics.*

Kaynakça

- Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî. *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı)*. haz. Mahmut Erol Kılıç. çev. Abdurrahman Sami Efendi. İstanbul: Asitâne-i Uşşâkî Neşriyatı, 1998.
- Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî. *Tuhfetü'l-Uşşâkiyye (Uşşâkî Sâliklerinin Âdâbı)*. haz. Mahmut Erol Kılıç. çev. Abdurrahman Sami Efendi. İstanbul: Sufi Kitap, 2016.
- Abdurrahman Sami. *Evrâdü'l-mukarrabîn*. Dersa'âdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1332.
- Abdurrahman Sami. *Hediyetü'l-âşîkîn*. Dersa'âdet: Necm-i İstikbal Matbaası, 1330/1914.
- Acclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. çev. Mustafa Genç. 4 Cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ĥadîs, 1416/1995.
- Ahmed Câhidî Uşşâkî. *Nasihâtname (Kitâbü'n-nasiha)*. haz. Hamit Er. İstanbul: H Yayınları, 2017.
- Akkuş, Mehmet. *Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî: Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Hikemiyat, 2020.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Arpaguş, Safi - Baydar, Kübra Betül. "Tasavvuf'ta Âdâb ve Erkân Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15/30 (2019), 285-315.
- Ayar, Mehmet Halit. "Şeyh Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Nâme-i Muharrem'i". *Artuklu Akademi* 3/2 (2016), 41-77.
- Aydemir, Selahattin. *Uşşâkiler - Abdurrahman Sâmî Niyazî ve Ahmet Şücaeddin*. Ankara: Kültür Ajans, 3. Basım, 2025.
- Baş, Mehmet Şamil. *Aydın Bir Uşşâkî Şeyhi: Ömer Hulûsî ve Dîvân'ı*. İstanbul: Okur Akademi, 1. Basım, 2014.
- Batur, Halil. "Abdurrahman Sâmî Saruhanî'nin Esmâ-i Hüsnâ Kasidesi". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 8/3 (2022), 1852-1869.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî. *Şahîhu'l-Buhârî*. thk. Muştafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009.
- Çakmaklıoğlu, Muhammet Mustafa. *İbn Arabî'ye Göre İbadetlerin Manevi Yorumları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Demirci, Mehmet. "İbadetlerin İç Anlamı". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/3 (2000), 9-31.
- Derin, Süleyman. *Abdurrahman Sami'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir-i Fâtîha-i Şerîfe Risalesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Doğan, Ali Fahri. "Tasavvuf Ehlinin Namaz Hakkındaki Görüşleri ve İki Örnek". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2016), 69-95.
- Durmaz, Enes. *Abdurrahmân Sâmî'nin Mi'yâru'l-Evliyâ'sı (İnceleme-Metin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Ebu Davud. *Sünenu Ebû Dâvûd*. thk. Muhammed Abdulaziz el-Halidi. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Basım, 2004.
- Erzen, Mehmet Halil. *Abdurrahman Sâmî'nin Kenzü'l-Âşıkîn'i*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Gazali. *İhyâu ulûmü'd-dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Ata. Beyrut, 1990.
- Hucvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî. *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulgâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubî'l-'Arabîyye, 1953.
- İbnülemin Mahmut Kemal İnâl. *Son Asır Türk Şâirleri*. 4 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 6. Basım, 2003.
- Kaya, Naciye. *Abdurrahmân Sâmî'nin Dört Eseri: Dîvân, Mevlîd, Mîr'ât-ı Eyyâm, Nâme-i Muharrem (İnceleme-Metin)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Kaya, Naciye. *Uşşâkî'de Bul Aşk*. İstanbul: H Yayınları, 2016.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Uşşâkîyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim. *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye (Kuşeyrî Risalesi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdulgâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru 'İhyâ'i't-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. Hasen 'Abdulmun'im. 10 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Özcan, Aslınur. *Abdurrahman Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifin Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Özcan, Aslınur. "Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin Kenzü'l-Ârifin Adlı Eseri ve İlgili Eserde Yer Alan Hadislerin Tahlili". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 13/2 (30 Aralık 2015), 95-115.
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 18 Haziran 2026. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sami-niyazi-abdurrahman-sami-efendi>
- Saklan, Bilal. "Kütü'l-Kulûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/501-502. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys. *Kurretü'l-uyûn ve müferrihu'l-kalbî'l-mahzûn*. Mısır: Matbaatü'l-Âmire, 1304.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. thk. Abdülhalim Mahmûd - Tâhâ Abdülbâkî Sürûr. Kahire: Dâr al-Kütüb al-Hadîse, 1960.
- Sunar, Cavit. *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 2003.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmiu's-sağîr*. çev. Seyit Avcı. 3 Cilt. Konya: Serhat Kitabevi, 2013.

- Sühreverdî, Ebu Hafs Sihâbuddin Ömer. *Avârifü'l-Ma'ârif (Tasavvufun Esasları)*. thk. H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1989.
- Taner, Yüstra. *19. Yüzyılda Bir Uşşâkî Şeyhi: Abdurrahman Sâmî Saruhânî*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Türk, İdris. *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.